

ΕΝΑ ΠΕΡΙΩΝΥΜΟ ΝΟΜΙΚΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΠΟΥ ΕΛΑΝΘΑΝΕ:
ΤΟ «ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΝ Γ, ΤΟΥ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ»

ΕΝΑΣ ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΡΑΤΖΑ

I

Όπως είναι γνωστό, οί Γ. Α. Ράλλης και Μ. Ποτλῆς χρησιμοποίησαν στοὺς τέσσερις πρώτους τόμους τοῦ *Συντάγματος τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων* ἓνα χειρόγραφο ποὺ προερχόταν ἀπὸ τῆ βιβλιοθήκη τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδου¹. Τὸ χειρόγραφο αὐτό, ποὺ γράφτηκε στὴν Τραπεζούντα, ἦταν ἀντίγραφο ἑνὸς κώδικα, τοῦ 14ου αἰώνα, τῆς ὁμώνυμης μητρόπολης — γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ οἱ ἐκδότες τὸ συντομογραφοῦν ὡς «Χ. Τρ.», δηλαδὴ «Χειρόγραφος Κώδιξ τῆς Τραπεζοῦντος»².

Στὸν πέμπτο τόμο τοῦ *Συντάγματος* χρησιμοποίησαν ἓνα ἄλλο χειρόγραφο, ποὺ δὲν εἶχε καμιά ἄλλη σχέση μὲ τὸ προηγούμενο παρὰ μόνο ὅτι προερχόταν καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἴδια βιβλιοθήκη, τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδου. Τὸ δεύτερο αὐτὸ χειρόγραφο τὸ συντομογραφοῦν ὡς «Χειρ. Γ».

Γιὰ τὴν τύχη τοῦ πρώτου χειρογράφου τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδου εἴμαστε καλὰ ἐνημερωμένοι: τὸ 1887 τὸ χειρόγραφο δωρήθηκε ἀπὸ τὸν Χρ. Γ. Ράλλη στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη — ὅπως δηλώνεται ἄλλωστε σὲ σημείωμα ποὺ ἔχει γραφεῖ στὸ verso τοῦ φ. 1 τοῦ χειρογράφου³ — καὶ εἶναι ἔκτοτε γνωστὸ μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ ποὺ πῆρε: ΕΒΕ 1372⁴. Νεότερες, ἐξάλλου, ἔρευνες ἐντόπισαν καὶ τὸν κώδικα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀντιγράφηκε τὸ χειρόγραφο: ὁ κώδικας τῆς

1. Βιογραφικὰ γιὰ τὸν Γεράσιμο Ἀργολίδου βλ. πρόχειρα στὸ ὁμώνυμο ἄρθρο τοῦ Μ. Η. Φερέτου στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 4, Ἀθήνα 1964, στ. 345.

2. Τὰ σχετικὰ μὲ τὸ χειρόγραφο ποὺ βρῆκαν στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδου, «πρὸς μὴτρὸς θείου» τοῦ Γ. Α. Ράλλη, καὶ τὴν ἱστορία του τὰ ἐκθέτουν στὸν Πρόλογο τοῦ πρώτου τόμου: *Σύνταγμα...*, Ἀθήνα 1852, σσ. ι' ἐπ.: οἱ συντομογραφίες ποὺ χρησιμοποιοῦν, στὴ σ. ις'. Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή ποὺ δίνουν, στὸ χειρόγραφο περιέχεται «τὸ Σύνταγμα τοῦ Πατριάρχου Φωτίου μετὰ τοῦ νομοκάνονος καὶ τῶν ἐξηγήσεων τοῦ Ζωναρᾶ καὶ Θεοδώρου τοῦ Βαλασαμῶνος» (σ. ι').

3. «Ἐδωρήθη τῇ ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ παρὰ τοῦ κυρ. Χρ. Γ. Ράλλη τῇ 8ῃ Μαΐου 1887. Ἀπὸ τοῦ χειρογράφου δὲ τούτου προῆλθεν ἡ ἐκδοσις τοῦ *Συντάγματος τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων* ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ» (ΕΒΕ 1372, φ. 1ν).

4. Ἰω. καὶ Ἀλκ. Σακελλίων, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1892, σ. 249: «1372 ... Νομοκάνων, ἐξ οὗ χειρογράφου προῆλθεν ἡ ἐκδοσις τοῦ *Συντάγματος τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων* ὑπὸ Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ».

μητροπόλεως Τραπεζοῦντος βρίσκεται σήμερα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Topkapi, στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ ἔχει ταξινομικὸ ἀριθμὸ 115⁵.

Ἀντίθετα, γιὰ τὸ δεῦτερο χειρόγραφο τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος οἱ γνώσεις μας εἶναι ἐλάχιστες: πρῶτα, διότι οἱ ἴδιοι οἱ ἐκδότες δὲν ἔδωσαν στοιχεῖα στὰ προλεγόμενα τοῦ πέμπτου τόμου (ὅπως ἔκαναν γιὰ τὸ ἄλλο χειρόγραφο τοῦ Γερασίμου, στὸν Πρόλογο τοῦ πρώτου τόμου), καὶ ἔπειτα, ἐπειδὴ τὰ ἴχνη τοῦ χειρογράφου ἔχουν χαθεῖ ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, ὥστε δὲν δόθηκε ὡς σήμερα ἡ εὐκαιρία νὰ μάθουμε ποιὸς καὶ πότε συγκρότησε αὐτὸ τὸ χειρόγραφο, οὔτε νὰ ἔχουμε τὴ συνόλη εἰκόνα τῶν περιεχομένων του. Παρόλα αὐτά — ἴσως ἐξαιτίας αὐτῶν — ἡ φήμη τοῦ χειρογράφου ἔχει καθιερωθεῖ μὲ τὸν πιὸ ἀρμόδιο τρόπο: ὁ Dölger καταγράφοντας τὰ βυζαντινὰ αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα καὶ ὁ Darrouzès τὶς πράξεις τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως σημειώνουν ὅτι ἓνα καὶ μόνο χειρόγραφο, τὸ «χειρόγραφον Γερασίμου»⁶ παραδίδει τέσσερα ἀπὸ τὰ κείμενα⁷ ποὺ ἐξέδωσαν τὸ 1855 οἱ Ράλλης - Ποτλῆς στὸν πέμπτο τόμο τοῦ *Συντάγματος*.

Ἄλλὰ καὶ πρὶν ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς διακεκριμένους ἐρευνητὲς ὁ διάσημος Zachariae von Lingenthal εἶχε ὑποδείξει ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη τοῦ Λυδοῦ *Περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας* παραδίδεται ἀπὸ δύο, μόνο χειρόγραφα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα εἶναι τὸ χειρόγραφο Γερασίμου⁸.

Ποῦ ὅμως βρίσκεται αὐτὸ τὸ περιώνυμο καὶ, προφανῶς, πολῦτιμο νομικὸ χειρόγραφο;

II

Τὸ χειρόγραφο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος, δηλαδὴ μετὰ τὸ 1843, περιῆλθε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γ. Α. Ράλλη, στενοῦ συγγενοῦς τοῦ Γερασίμου καὶ, ὅπως θὰ δοῦμε, ἔμεινε στὰ χέρια τῆς οἰκογένειας Ράλλη τουλάχιστον γιὰ ἓναν περίπου αἰῶνα. Ἐπειδὴ, ὅμως, ἓνα τμῆμα τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς κάηκε τὸ 1917 στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ὁ Δ. Γ. Ράλλης εἶχε ἐγκαταστήσει τὸ δικηγορικὸ του γραφεῖο καὶ εἶχε μεταφέρει τμῆμα τῆς οἰκογενειακῆς βιβλιοθήκης, δημιουργήθηκε ἡ ἐντύπωση ὅτι κάηκε μαζὶ καὶ τὸ χειρόγραφο αὐτό. Ἔτσι,

5. Πρβ. J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Παρίσι 1981, σ. 425: «Istanbul Serail [Topkapi] 115».

6. «Aus einer kopie im cod. Gerasimi» (Regesten 1972 & 1973): «aus dem cod. Gerasimi» (Regesten 2027): «d'après le nomocanon manuscrit de Gerasime d'Argolide, copie d'un codex de la métropole d'Héraclée» (regeste N. 2244).

7. Πρόκειται γιὰ τρία αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα τοῦ 13ου αἰ. καὶ ἓνα πατριαρχικὸ τοῦ 14ου αἰ., γιὰ τὰ ὁποῖα βλ. πιὸ κάτω.

8. K. E. Zachariae von Lingenthal, «Mitteilungen über eine Handschrift des Gerasimos Byzantios, Bischofs von Aegina und Hydra», *Monatsberichte der königlich-preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin aus dem Jahre 1880*, Βερολίνο 1881, 79-81.

οὐ προσπάθειες γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ ἐγκαταλείφθηκαν.

Ὅσοσο σὲ μιὰ μελέτη τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα δημοσιευμένη τὸ 1958⁹ διαφαινόταν ὅτι τὸ χειρόγραφο δὲν εἶχε χαθεῖ, ὑπῆρχε. Συγκεκριμένα, ὁ Κουρίλας ἀναφερόμενος σὲ ἕνα πατριαρχικὸ σιγίλλιδες γράμμα τοῦ 10ου αἰώνα¹⁰ σημειώνει ὅτι «τὸ σιγίλλιον τοῦτο πληρέστερον ὑπάρχει ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 3 κώδικι τῆς ἡμετέρας συλλογῆς, ὅπερ καλεῖται "Νόμιμον", ἀνήκον δὲ τῷ Ὑδρας καὶ Αἰγίνης Γερασίου τῷ Βυζαντίῳ (οὗτος τῆς οἰκογενείας Ράλλη γόνος ἐκκληροδότησεν αὐτὸν εἰς τὸν καθηγ. Πανεπιστημίου Γ. Ράλλη)...». Εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ Γεράσιμος Ἀργολίδος ἦταν γιὰ πολλὰ χρόνια μητροπολίτης Αἰγίνης καὶ Ὑδρας· δύο τουλάχιστον χειρόγραφα τοῦ εἶχαν περιέλθει στὸν καθηγητὴ Γ. Ράλλη καὶ ἀκόμα, ἕνα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα αὐτὰ εἶχε ἤδη ἐνταχθεῖ στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Ὅλα ἔδειχναν ὅτι στὴ βιβλιοθήκη Κουρίλα ὑπῆρχε τὸ «Χειρ. Γ».

Ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας πέθανε τὸ 1961 καὶ ἡ δῆλωση τῆς τελευταίας του βουλήσεως ἦταν νὰ περιέλθουν τὰ βιβλία του στὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων¹¹. Πέρασαν, ὡστόσο, τριάντα ὀλόκληρα χρόνια ὡς νὰ πραγματοποιηθοῦν ὅσα ὄριζε στὴ διαθήκη του, καθὼς οἱ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμοι του καὶ οἱ ἐκ διαθήκης κληροδόχοι ἀποδύθηκαν σὲ ἕναν σφοδρὸ δικαστικὸ ἀγῶνα ποῦ κράτησε σὲ ἐκκρεμότητα τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας του. Στὸ διάστημα αὐτὸ τὸ χειρόγραφο παρέμενε στὸ σπίτι τοῦ Κουρίλα, στὴν Ἀθήνα (Ψυχικὸ), καὶ στὴν κατοχὴ τοῦ ἐκτελεστοῦ τῆς διαθήκης, ἀρχιμανδρίτη Θεοδούλου Παπαδάκη¹².

Ὅταν, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1991, τὸ Σπουδαστήριον Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων παρέλαβε τελικὰ τὰ βιβλία τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα, ὁ δρόμος γιὰ τὴν περαιτέρω ἔρευνα εἶχε ἀνοίξει¹³: πήραμε τὴν ἄδεια νὰ

9. Εὐλόγιος Κουρίλας, «Βιογραφικὸς κατάλογος μητροπολιτῶν Ἡρακλείας», *Θρακικά* 28 (1958) 3-177· ἡ παραπομπὴ ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει στίς σσ. 74-75 [= *Heraclea sacra*, τχ. 2, Ἀθήνα 1958, σσ.138-139].

10. Πρόκειται γιὰ σιγίλλιον τοῦ Πολυεύκτου, ἴσον τοῦ ὁποίου ἐξέδωσε τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως τὸν Ἰούνιον τοῦ 1624 ἐπὶ Κυρίλλου Α'· βλ. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος - Π. Δ. Μιχαηλάρης, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγὴ καὶ ἕνα τεκμήριον*, τ. 1, Ἀθήνα 1987, λῆμμα 920, καὶ τὴν πρόσφατη μελέτη τοῦ Β. Παναγιωτόπουλου, «Οἱ ἀπαρχὲς τῆς πυριτιδοποιίας στὴ Δημητσάνα», *Ἱστορικά* τχ. 16 (Ἰούνιος 1992) 9 ἐπ., ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

11. Ὅταν ὁ Κουρίλας διατύπωνε τὴ διαθήκη του τὸ 1958, δὲν εἶχε ἰδρυθεῖ πανεπιστήμιον στὰ Γιάννενα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ εἶχε προβλέψει ὥστε τὰ βιβλία του νὰ περιέλθουν στὸν δῆμο καὶ στὴ μητρόπολη Ἰωαννίνων «μὲ σκοπὸν ὅπως, μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, μεταβιβασθοῦν εἰς τοῦτο». Τὸ κείμενον τῆς διαθήκης δὲν βρέθηκε ποτέ· τὸ περιεχόμενον τῆς τὸ ἀναπλήρωσαν μαρτυρικῶς καταθέσεις. Ἡ παραπάνω διατύπωση προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τοῦ Ἀρείου Πάγου 1080/1984.

12. Προετοιμάζοντας τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἔργου *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου*, (Ἀθήνα 1987), εἴχαμε ἐντοπίσει τὰ ἴχνη τοῦ χειρογράφου καὶ σημειώσαμε μὲ τρόπο διακριτικόν, καθὼς συνεχίζοταν ἡ δικαστικὴ ἀντιδικία, τὴν πληροφορία στὴν οἰκεία θέση (σ. 544): «ς' Ἄλλα χειρόγραφα καὶ κώδικες ποῦ χρησιμοποιοῦνται ἢ ἀναφέρονται. ΑΘΗΝΑ: Ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη (χφ. olim Γερασίου Ἀργολίδος)». Ἡ πληροφορία ἡμῶς αὐτὴ πέρασε ἀπαρατήρητη ἀπὸ κάποιους Ἕλληνας καὶ ἀλλοδαποὺς ἔρευνητές, ποῦ ἐξακολούθησαν νὰ θεωροῦν πὼς τὸ χειρόγραφο εἶχε καταστραφεῖ.

13. Ὁφείλομε νὰ εὐχαριστήσομε καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸν λόγιον δικηγόρον τοῦ Πανεπιστη-

ἀναζητήσουμε τὸ χειρόγραφο ποὺ μᾶς ἐνδιέφερε γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ τὸ μελετήσουμε ἀπὸ αὐτοφία καὶ νὰ ἐλέγξουμε τὸ βᾶσιμο τῆς ὑπόθεσής μας. Ἡ αὐτοφία ἐπιβεβαίωσε ὅτι τὸ χειρόγραφο ἀριθ. 3 τῆς συλλογῆς Κουρίλα εἶναι τὸ «Χειρ. Γ» τῆς βιβλιοθήκης Ράλλη, δηλαδή τὸ περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ Ράλλης - Ποτλῆς ἄντλησαν ὕλικὸ γιὰ τὸν πέμπτο τόμο τοῦ *Συντάγματος*¹⁴.

Τὰ συμπεράσματα ποὺ ἔδωσε ἡ αὐτοφία γιὰ τὸν χρόνο ποὺ συγκροτήθηκε τὸ χειρόγραφο καὶ γιὰ τὴν ἱστορία του ὡς νὰ φτάσει στὰ χέρια τοῦ Γερασίμου θὰ ἐκτεθοῦν πῶς καὶ ἔδω πρέπει νὰ περιγράψουμε ἕναν κρίκο τῆς ἱστορίας ποὺ μᾶς ἔλειπε: πῶς καὶ πότε πέρασε τὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Ράλλη στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα.

Πρὸς τὰ τέλη τοῦ β' παγκόσμιου πολέμου (ἕναν περίπου αἰῶνα μετὰ τὴν κληροδοσία του στὴν οἰκογένεια Ράλλη), τὸ χειρόγραφο βρέθηκε στὰ χέρια τοῦ παλαιοπώλη τῆς ὁδοῦ Πανδρόσου Χρ. Σαχοράφου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο στὶς 15 Ἰανουαρίου τοῦ 1944 τὸ ἀγόρασε ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας. Ὁ νέος κτήτορας ἐπικόλλησε στὸ verso τοῦ ἀρχικοῦ παραφύλλου (I) τοῦ χειρογράφου τὴν ἀπόδειξη ἀγορᾶς του, στὴν ὁποία διαβάζουμε: «Ὁ Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Κορυτσᾶς Εὐλόγιος Κουρίλας ἀγόρασε ἐξ ἑμοῦ Δύο χειρόγραφα Νομοκάνων καὶ Χρονογράφος ἀντὶ Δρ. 700.000. Ἐν Ἀθήναις τῆς 15.1-44. Ὁ Πολυσας Χρ. Σαχοραφὸς οδὸς Πανδρόσου 40». Ὁ «Νομοκάνων» εἶναι βέβαια τὸ «Χειρ. Γ» τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος, τὸ χειρόγραφο ποὺ θὰ πάρει τὸν ἀριθμὸ 3 στὴ συλλογὴ Κουρίλα, ἐνῶ ὁ «Χρονογράφος» εἶναι ἕνα χειρόγραφο ποὺ συγκροτήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν 18ο αἰῶνα καὶ προέρχεται πιθανότατα καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Ράλλη¹⁵.

III

Τὸ χειρόγραφο, διαστάσεων 217×162, ἀποτελεῖται ἀπὸ 431 φύλλα (I+429+I), ἀπὸ τὰ ὁποῖα 41 εἶναι λευκά. Περιέχει ποικίλη ὕλη, νομικὴ κυρίως,

---

μίου Ἰωαννίνων κ. Ἀθανάσιο Κ. Λιούμα, ὁ ὁποῖος βοήθησε σημαντικὰ, κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῶν ἀναζητήσεών μας, τὴν προσπάθειά μας νὰ ἐντοπίσουμε τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης Κουρίλα· καὶ ἀκόμα, τὸν καθηγητὴ κ. Ζαχαρία Τσιρπανλή καθὼς καὶ τὰ μέλη τοῦ Σπουδαστηρίου ποὺ διευκόλυναν τὶς ἐρευνές μας στὰ Γιάννενα.

14. Τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς ὑπόθεσής μας καὶ τὰ πρῶτα συμπεράσματα ποὺ ἀπέδωσε ἡ αὐτοφία ἀνακοινώσαμε κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴ συνάντηση ποὺ ὀργάνωσε στὶς 7 Ἰουνίου 1991 τὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν στὸ Ἐθνικὸ Ἴδρυμα Ἐρευνῶν.

15. Μὲ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἀσχολεῖται ἡ Μάχη Παΐζη· βλ. μὴ πρώτη ἀναφορὰ στὰ περιεχόμενά του στὴν ἀνακοίνωσή της «Ἡ Ἱστορία τῶν συμβάντων ...» τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη καὶ ὁ «Χρονογράφος» τοῦ Καισάρου Δαπόντε», ποὺ δημοσιεύεται στὰ πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου τοῦ ΟΜΕΔ «Μνήμη Λεάνδρου Βρανούση» (ὑπὸ ἔκδοση).

φύλλα (271-315)· (β) στὸ φ. 409r ἀρχίζει ἡ ἑλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ κειμένου ἐνὸς χρυσοβούλλου ποῦ ἀποδίδεται στὸν Ἰουστινιανὸ *Περὶ τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ προνομίων τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν*. Στὸ περιθώριο ἀναγράφεται: ἀντεγράφη ... κατὰ τὸ ἀψῆζον [1767] φευρουαρίου δ' καθ' ὃν καιρὸν ὑπετάχθη ἡ ἀρχιεπισκοπὴ αὐτὴ τῷ οἰκουμενικῷ τῆς Κων(σταντινου)πόλεως θρόνῳ. Κατὰ συνέπεια, στὸ διάστημα 1755-1782 μπορεῖ, καταρχήν, νὰ προσδιοριστεῖ ἡ περίοδος συλλογῆς καὶ ἀντιγραφῆς τοῦ ὕλικου τοῦ κώδικα αὐτοῦ τοῦ Καρατζᾶ.

Στὸ χειρόγραφο ἔχουν ἀποθησαυριστεῖ περισσότερα ἀπὸ 120 κείμενα. Τὰ πιὸ πολλὰ εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Καρατζᾶ· ὑπάρχουν, ὡστόσο, συσταχωμένα καὶ δίφυλλα ἢ τετράδια γραμμένα ἀπὸ ἄλλους. Ἔχουν συσταχωθεῖ, λ.χ., τετράδια ποῦ εἶχε γράψει πρὶν ἀπὸ πενήντα περίπου χρόνια ὁ νοτάριος τοῦ Πατριαρχείου καὶ μετέπειτα καθηγητῆς στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου Μάρκος Πορφυρόπουλος¹⁶. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Καρατζᾶς βρῆκε κάπου τὸ ὕλικό αὐτὸ καί, ἀντὶ νὰ τὸ ἀντιγράψει, τὸ ἐνσωμάτωσε αὐτοῦσιο στὸν κώδικά του. Συγκεκριμένα, ὁ Πορφυρόπουλος εἶχε γράψει τὸ κείμενο ἐνὸς σιγιλλίου τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ Β' περὶ τῶν σταυροπηγιακῶν μοναστηριῶν (Ἰούνιος τοῦ 1282)¹⁷. εἶχε ἀντιγράψει τὴν πραγματεία τοῦ Μιχαὴλ Χούμνου *Περὶ τῶν βαθμῶν τῆς συγγενείας*¹⁸. εἶχε συγκεντρώσει τὰ σχετικὰ μὲ τὸ δίκαιο τοῦ γάμου κεφάλαια ἀπὸ τὸν *Νομοκάνονα* τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ· καὶ ἀκόμα, εἶχε ἀποθησαυρίσει διατάξεις ποῦ νομοθετήθηκαν τὸ 1611 ἐπὶ Νεοφύτου Β' σχετικὲς μὲ τὸ ἴδιο θέμα¹⁹. Ὁ Καρατζᾶς δὲν τὰ ἐνσωμάτωσε ἀπλῶς στὸν κώδικά του, ἀλλὰ μὲ συνειδητὴ φιλολόγου²⁰ τὰ ἐπεξεργάστηκε. Γιὰ παράδειγμα, στὴν πραγματεία τοῦ Μιχαὴλ Χούμνου σημείωσε στὸ περιθώριο σὲ ποῖο σημεῖο δημοσιεύεται στὴν ἔκδοση τοῦ Leunclavius: *Ἴδε βιβλ.: η', σελίδι 519 τοῦ Γραικορωμαϊκοῦ νομίμου*, καὶ παραβάλλοντας τὸ κείμενο μὲ ἐκεῖνο τῆς ἔντυπης ἔκδοσης σημείωσε τὶς διαφορὰς ποῦ ἐντόπισε. Τὴν ἴδια ἐργασία ἔκανε καὶ μὲ τὸ

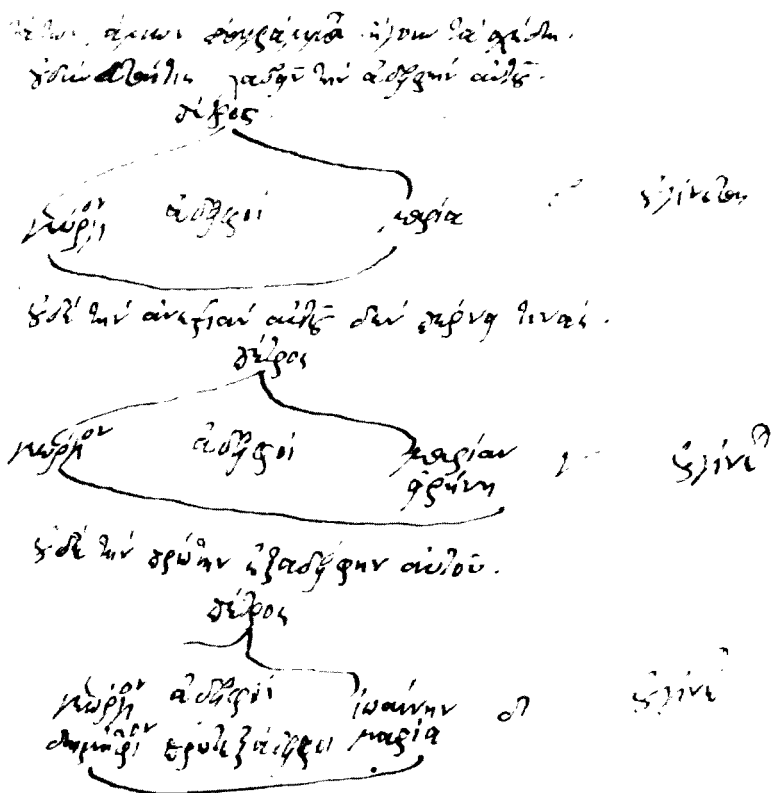
16. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Πορφυρόπουλου στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου βλ. τὴ μελέτη τῆς Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη 1974, σσ. 373-380. Ἡ ιδιότητα τοῦ «νοταρίου τῆς τοῦ Χ(ριστο)ῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας» ἔχει σημειωθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο στὴν ἐπιγραφή μιᾶς μετάφρασής του ποῦ σώζεται στὸ χφ. ΜΠΤ 315· τὴν περιγραφή τοῦ χειρογράφου βλ. Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 4, Πετρούπολη 1899, σσ. 289-290 (πρόκειται γιὰ αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Πορφυρόπουλου).

17. V. Laurent, *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople*, τ. 4, Παρίσι 1971, N. 1259.

18. Βλ. πρόχειρα Γ. Α. Ράλλης - Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα...*, τ. 5, Ἀθήνα 1855, σσ. 397-398.

19. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, «Ἐνα ἴσον» «ἐβληθὲν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Νομίμου», *Ροδωνιά. Τιμὴ στὸν Μ. Ι. Μανούσακα*, τ. 1, Ρέθυμνο 1994, σσ. 25 ἐπ. Ἄς προσθεθεῖ ἐκεῖ (σ. 30) τὸ ὄνομα τοῦ Μάρκου Πορφυρόπουλου.

20. Θυμίζουμε τὸν ἔπαινο τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ «ὡς ἀνδρὸς ἀρίστου καὶ οὐκ ἐν δευτέρῳ τὰ τῆς φιλολογίας τιθεμένου» ἀπὸ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη (*Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου παραλειπόμενα*, Λιψία 1784, σ. 8').

Εἰκ. 3. ΜΠΤ 539, φ. 450r (τμήμα).

κείμενο τοῦ σιγιλίου τοῦ Γερμανοῦ Β', δηλαδή σημείωσε στὸ περιθώριο τὴν παραπομπή στὸν Leunclavius: Νόμιμ: γραικορ: σελ. 235, καὶ συμπλήρωσε ἀπὸ τὴν ἔκδοση αὐτὴ τὴν περιγραφή τῆς μολύβδινης βούλλας ποὺ ἀπηώρητο τοῦ σιγιλίου — περιγραφή ποὺ δὲν ὑπῆρχε στὸ κείμενο τοῦ Πορφυρόπουλου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταυτότητα τοῦ γραφέα ποὺ πήραμε ὡς παράδειγμα, ἀποκαλύπτεται εὐκολὰ ὅταν συγκρίνουμε τὸ χέρι ποὺ ἔγραψε τὰ κεφάλαια περὶ γάμου τοῦ Μαλαξοῦ μὲ ἀνάλογα κεφάλαια σὲ αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Πορφυρόπουλου: πρόκειται γιὰ τὸ χφ. ΜΠΤ 539, ἀπὸ τὸ φ. 450r τοῦ ὁποίου ὁ Πορφυρόπουλος ἄρχισε νὰ ἀποτυπώνει Τὰ τῶν γάμων διαγράμματα, ἤγουν τὰ σχέδη²¹ κατὰ τρόπο ταυτόσημο μὲ τὰ διαγράμματα ποὺ ὑπάρχουν στὸν κώδικα Καρατζᾶ (πρβ. Εἰκ. 3 καὶ 4).

21. Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 5, Πετροῦπολη 1915, σσ. 94-97.

μία μόνο εξαίρεση: ἀπὸ τὰ πολλὰ κεφαλαῖα γράμματα ποὺ χρησιμοποιεῖ διατηροῦμε μόνο αὐτὰ τῶν κυρίων ὀνομάτων. Σημειώνουμε μὲ " " ὅσα ἔγραφε στὸ περιθώριο, ἀναπτύσσουμε σὲ ( ) τὶς συντομογραφίες του, θέτουμε σὲ < > ὅσα γράμματα παρέλειψε, καὶ δηλώνουμε τὶς δικές μας ἐπεμβάσεις μὲ [ ]. Παραλείπουμε ὅσες σημειώσεις προσέθεσε ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας ὅταν τὸ χειρόγραφο πέρασε στὰ χέρια του.

Ἐλεγχος τῶν περιεχομένων ἐν τῷ παρόντι

- [1] *Προθεωρία εἰς τοὺς νόμους* [φ. 6r]
- [2] *Μανουήλ τοῦ Μαλαξοῦ νόμιμον ἀπλοῦν* [φ. 10r]
- [3] *Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῶν βαθμῶν τοῦ γάμου* [φ. 72r]
- [4] *Μιχαήλ τοῦ Χούμνου μ(ητ)ροπολίτου Θεσσαλονίκης περὶ τῶν βαθμῶν τῆς συγγενείας* [φ. 90v]
- [5] *Ματθαίου μοναχοῦ τοῦ Βλαστάρεως ὑποθέσεις καὶ ζητήματα γαμικά* [φ. 96r]
- [6] *Δημητρίου τοῦ Χωματεινοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας περὶ βαθμῶν συγγενείας* [φ. 101v]
- [7] *Εὐθυμίου μ(ητ)ροπολίτου Βεβροίας ὁμιλία περὶ τριγαμίας, καὶ ἀθεμιτογαμίας, καὶ συναφείας παρανόμου*
- [8] *Ἐκ τῶν συνοδικῶν ἀποκρίσεων πρὸς ἐρωτήσεις τινὰς μοναχῶν περὶ τοῦ ἐξ αἵματος ζ^ο βαθμοῦ* [φ. 107r]
- [9] *Πιττάκιον π(ατ)ριαρχικὸν περὶ τοῦ τῆ δισεξαδέλφῃ τῆς ἰδίας μητρὸς συναφθέντος, καὶ τῶν ὀφειλόντων δοθῆναι αὐτῷ ἐπιτιμίων, ἐν ᾧ προτρέπεται ὁ ἐξ αἵματος ζ^ο βαθμός* [φ. 109r]
- [10] *Ψῆφος συνοδικὴ ἐπὶ Μιχαήλ πατριάρχου ἐπιτρέπουσα τὸν τῶν τρισεξαδέλφων γάμον* [φ. 109v]
- [11] *Τὸ πρὸς τὸν ῥήγα Ἀρμενίας συνοδικὸν ἐπὶ Μιχαήλ π(ατ)ριάρχου περὶ ἱερολογίας γαμικοῦ συναλλάγματος* [φ. 110r]
- [12] *Τὸ εἰς τὸν Ταρχανειώτην π(ατ)ριαρχικὸν περὶ τοῦ ἀγίου βαπτίσματος* [φ. 111r]
- [13] *Ἐρώτησις Γρηγορίου τοῦ Ξηροῦ, καὶ ἀπόκρισις τοῦ π(ατ)ριάρχου Νικολάου περὶ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἀγίου βαπτίσματος ε^ο βαθμοῦ* [φ. 111v]
- [14] *Πρᾶξις συνοδικὴ ἐπὶ Νικολάου π(ατ)ριάρχου κωλύουσα τὸ διαληφθὲν συνάλλαγμα* [φ. 112r]
- [15] *Σημείωμα συνοδικὸν ἐπὶ Νεοφύτου π(ατ)ριάρχου περὶ διαζεύξεως ἀνδρὸς ἀποδημοῦντος καὶ μὴ φροντίζοντος ἐπαναστραφῆναι πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἐντὸς τριετίας, συγχωροῦν καὶ τὸν ἐξ ἀγχιστείας ε^ο, καὶ ἐξ αἵματος ζ^ο βαθμόν* [φ. 113r]
- [16] *Περὶ συνοικεσιῶν μετὰ διαγραμμάτων εἰς τουρκικὴν διάλεκτον* [φ. 114r]
- [17] *Βαθμολόγιον σύντομον* [φ. 119r]

εἶχε κάνει θὰ ἔδινε καὶ τὴ σχετικὴ ἔνδειξη στὸν πίνακα περιεχομένων ποὺ κατάρτισε. Οὔτε ὅμως καὶ ὁ Γ. Α. Ράλλης φαίνεται νὰ τὰ ἀρίθμησε, ἀφοῦ στὸ *Σύνταγμα* δὲν δηλώνονται τὰ φύλλα ὅπου παραδίδονται τὰ κείμενα ποὺ ἐκδίδονται. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Zachariae von Lingenthal καὶ τὸν Σ. Βάση, ποὺ χρησιμοποίησαν τὸ χειρόγραφο. Σήμερα στὰ φύλλα ὑπάρχει νεότατη ἀρίθμηση, πιθανότατα τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα, καὶ αὐτὴν χρησιμοποιοῦμε.

- [18] *Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν ἐκ τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν ἰνστιτούτων* [φ. 120r]
- [19] *Διάγνωσις ἀκριβῆς τῶν τε ἐννόμων γάμων, καὶ τῶν παρανόμων ἐκ τοῦ νομίμου βιβλίου τοῦ Βαλσαμῶν* [φ. 121r]
- [20] *Ἀποσημειώσεις διάφοροι, καὶ σχόλια εἰς ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου χειρόγραφον, καὶ ἐκ τῶν συμμίκτων Χρυσάνθου* [φ. 123r]
- [21] *Ἑρμηνεία εἰς τό, πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον, ῥητὸν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου* [φ. 133r]
- [22] *Στίχοι ἱαμβικοὶ εἰς εἰκόνα ἐκ λίθου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἐν ᾧ ὡς ᾄδεται τὰς τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβε τυπτήσεις* [φ. 133v]
- [23] *Ἑρμηνεία τοῦ Βαλσαμῶν, ὅτι ἡ χειροτονία τῶν ἀρχιερέων, καὶ τὸ χρίσμα τῶν βασιλέων ἀπαλείφουσι τὰ πρὸ τῆς χειροτονίας καὶ τοῦ χρίσματος ἀμαρτήματα* [φ. 137r]
- [24] *Περὶ μεταθέσεως ἐπισκόπων* [φ. 138r]
- [25] *Περὶ συμβολαίων προικός, καὶ περὶ μνηστείας δυοῖν πρώτοι ἐξαδέλφοιν μετὰ δυατὶν ἀδελφαῖν* [φ. 138v]
- [26] *Παραίτησις Νικολάου π(ατ)ριάρχου τοῦ Χρυσοβέργη δι' αἰτίαν τῆς τετραγαμίας Λέοντος τοῦ Σοφοῦ* [φ. 139r]
- [27] *Παραίτησις Μαρτυρίου ἐπισκόπου Ἀντιοχείας* [φ. 139r]
- [28] *Παραίτησις Θεοδώρου τοῦ Κριτοπούλου μ(ητ)ροπολίτου Ἡρακλείας* [φ. 140r]
- [29] *Παραίτησις Ἰωάννου π(ατ)ριάρχου τοῦ Γλυκέως* [φ. 141r]
- [30] *Ἐκλογή π(ατ)ριάρχου τοῦ μοναχοῦ Ἀρσενίου* [φ. 142r]
- [31] *Περὶ χειροτονίας ἐπισκόπου, καὶ τῶν λοιπῶν, ἐκ τῶν συμμίκτων Χρυσάνθου Ἰ(εροσο)λύμων* [φ. 142v]
- [32] *Ὁμολογία ὑποψηφίου ἐπισκόπου Λαρίσσης, ἧτοι λίβελλος πίστεως δοθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ χειροτονεῖσθαι* [φ. 143r]
- [33] *Ἀπολογία π(ατ)ριάρχου, ὅτε δέχεται τὸ μέγα μῆνυμα* [φ. 145r]
- [34] *Ἀπολογία, ἣν εἶπεν ὁ Τορνόβου Μελέτιος, ὅτε τὸ μῆνυμα ἐδέξατο* [φ. 149r]
- [35] *Εὐχὴ τοῦ π(ατ)ριάρχου Φιλοθέου ἐπιβατήριος, ἣν εἶπεν ὅτε πρῶτον εἰς τὴν αὐτοῦ ἐκκλησίαν εἰσῆλθεν* [φ. 149v]
- [36] *Ἐνταλτήριον πνευματικοῦ πατρὸς* [φ. 150r]
- [37] *Συστατικὰ ἱερέων* [φ. 150v]
- [38] *Συμμαρτυρία πνευματικοῦ πατρὸς πρὸς τὸν μέλλοντα ἔρχεσθαι εἰς ἱερωσύνην* [φ. 152r]
- [39] *Ἐνταλτήρια πνευματικῆς πατρότητος* [φ. 153r]
- [40] *Γράμματα προβιβαστικὰ ἐπισκόπου καὶ μ(ητ)ροπολίτου* [φ. 155r]
- [41] *Πατριαρχικὸν εἰς μ(ητ)ροπολίτην λαβόντα ἐπαρχίαν κατὰ προεδρίαν* [φ. 155r]
- [42] *Καθαιρετικὸν ἱερέως, ἐπὶ Κωνσταντίνου π(ατ)ριάρχου* [φ. 156r]
- [43] *Ἀφέσιμον, ἧτοι συγχωρητικὸν λαϊκοῦ* [φ. 156v]
- [44] *Πολυεύκτου π(ατ)ριάρχου σιγίλλιον τῆς ἐν Πελοποννήσῳ τῆ ἐπαρχία Παλαιῶν Πατρῶν π(ατ)ριαρχικῆς μονῆς τῆς Παναγίας τοῦ Φιλοσόφου ἐπικεκλημένης, στ(αυ)ροπηγιακῆ ἀξίᾳ ἐκ νέου φιλοτιμηθείσης* [φ. 157r]
- [45] *Ἀλεξίου π(ατ)ριάρχου ὑπόμνημα περὶ τῶν διὰ δωρεᾶς λαμβανόντων μοναστήρια, μὴ γίνεσθαι μετένεξιν οἰανδήποτε ἀπὸ τοῦ κατέχοντος εἰς ἕτερον πρόσωπον, καὶ*

- ὄσοι ἐπίσκοποι δωρεαῖς μ(ητ)ροπολιτῶν κατέχουσι μοναστήρια καὶ εὐποροῦσι, τὰς δωρεὰς ἀντιστρέψωσι ταῖς μ(ητ)ροπόλεσι στενουμέναις [φ. 159r]
- [46] Ἐπικυρωτικὸν τῶν σιγγιλίων Γερμανοῦ π(ατ)ριάρχου ἐπὶ τοῖς παραλαυρίοις τῶν π(ατ)ριαρχικῶν μονῶν τίνι ἄν διαφέρειν ὀφείλουσι [φ. 161r]
- [47] Π(ατ)ριαρχικὸν περὶ κτητορικῶν δικαίου [φ. 163r]
- [48] Γερασίμου μοναχοῦ διαθήκη περὶ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου τοῦ ἔνδον κεμιμένου τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ [φ. 167r]
- [49] Ἰωάννου π(ατ)ριάρχου τοῦ Καλέκα καθολικὴ διδασκαλία [φ. 169r]
- [50] Νείλου π(ατ)ριάρχου τοῦ Κεραμέως περὶ τοῦ ἀντιμινσίου [φ. 170r]
- [51] Ἑρμηνεῖα εἰς τὸ καθιδρυθῆναι ἁγίαν τράπεζαν σαλευθεῖσαν ἀπὸ τοῦ τόπου αὐτῆς [φ. 172r]
- [52] Γαβριὴλ π(ατ)ριάρχου τοῦ ἀπὸ Χαλκηδόνος περὶ τοῦ ἁγίου μύρου καὶ τῶν εἰδῶν αὐτοῦ, καὶ τῆς ἐφήσεως [φ. 173r]
- [53] Παΐσιου μ(ητ)ροπολίτου Γάζης τοῦ Λειγαρίδου περὶ τῆς ὕλης τοῦ ἁγίου μύρου μεθ' ἑρμηνείας [φ. 176r]
- [54] Ἀθανασίου π(ατ)ριάρχου νεαρὰ περὶ κληρονομίας τῶν μὴ ἐπὶ παιδὶ τελευτῶντων ἀνδρῶν, καὶ γυναικῶν, καὶ περὶ τριμοιρίας τῶν ἐπὶ παιδὶ τελευτῶντων, εἴτα καὶ τοῦ παιδὸς ἀποθανόντος, καὶ περὶ ἄλλων [φ. 179r]
- [55] Δοσιθέου π(ατ)ριάρχου Ἱεροσολύμων περὶ κληρονομίας γυναικὸς χηρευούσης ἀτέκνου [φ. 180r]

Ἔως Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν²³

- [56] Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου ἐπιστολὴ εἰς οἰκουμένικόν π(ατ)ριάρχην καὶ πρόεδ(ρ)ον Ἀχριδῶν [φ. 185r]
- [57] Ἀνωνύμου ἐπιστολὴ ἑτέρα εἰς π(ατ)ριάρχην [φ. 185v]
- [58] Γράμμα ἐξαρχικόν [φ. 187v]
- [59] Προικοσύμφωνα [φ. 188r]
- [60] Πρατήριον [φ. 191v]
- [61] Συστατικὸν ἱεροδιακόνου [φ. 192v]
- [62] Περὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν, καὶ τῶν κατ' αὐτὴν ἐκκλησιῶν καὶ ἐπισκόπων [φ. 193r] ἰδε καὶ ἐμπρὸς χρυσόβουλλον τοῦ Ἰουστινιανοῦ περὶ τῶν προνομίων τῆς αὐτῆς ἀρχιεπισκοπῆς
- [63] Ὑπόμνημα ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν [φ. 195r]
- [64] Εὐεργετήριον νοταρίου [φ. 195v]
- [65] Κρισιμόγραφον [φ. 196r]
- [66] Προτροπὴ συνοικεσίου, ἢ λεγόμενῃ βούλλα [φ. 196r]
- [67] Γράμμα ἐξαρχικόν [φ. 196r]
- [68] Ἴσον τῆς κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἀποφάσεως ὑπὸ Ποντίου Πιλάτου δοθείσης [φ. 199r]
- [69] Βαρλαάμ μοναχοῦ ἐξηγήσεις εἰς τὸν περὶ τοῦ Πάσχα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Κανό-

23. Ἐπιγραφή γραμμμένη κατὰ μῆκος τοῦ ἀριστεροῦ περιθωρίου, σὲ ἕκταση πού καλύπτει τὰ κεφάλαια πού ἀναφέρονται στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχριδῶν.

- να καὶ περὶ τοῦ κανονικοῦ καὶ τῆς εὐρέσεως αὐτοῦ
- [70] Ἐκ τῶν κατὰ Καλβινολουτέρων ἀντιβῆρητικῶν Μελετίου τοῦ Συρίγου ἐπιστολῇ τοῖς ἐντευξομένοις [φ. 201r]
- [71] Τοῦ αὐτοῦ περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς μετουσιώσεως
- [72] Προτάσεις τινές καὶ αἰρέσεις τοῦ Καλουίνου ἐκ πολλῶν ὀλίγαι, καὶ ἀπάντησις εἰς αὐτάς [φ. 203r]
- [73] Περὶ πίστεως ὀρθοδόξου [φ. 207r]
- [74] Ὁμολογία σαφῆς τῆς ἀκραιφνοῦς ἡμῶν πίστεως [φ. 213r]
- [75] Ὁμολογία τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν καὶ οἰκουμενικῶν διδασκάλων [φ. 214v]
- [76] Σύνοψις σαφῆς καὶ σύντομος, καὶ διάγνωσις τῆς πίστεως ἡμῶν τῆς ἐν τῇ ἀγίᾳ Τρι-ἀδι [φ. 217r]
- [77] Τὰ δώδεκα ἄρθρα τῆς πίστεως, καὶ διατι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ μονογενὴς κράζεται λόγος, εἰς φράσιν ἀπλήν [φ. 217v]
- [78] Στίχοι εἰς τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν κατὰ πεῦσιν, καὶ ἀπόκρισιν [φ. 220r]
- [79] Ματθαίου μοναχοῦ περὶ τῶν ὀφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ τοῦ παλατίου τῆς Κων(σταντινου)πόλεως διὰ στίχων πολιτικῶν [φ. 220v]
- [80] Πάλιν τὰ αὐτὰ ὀφίκια διὰ στίχων πολιτικῶν [φ. 222r]
- [81] Ὅροι κατὰ στοιχεῖον [φ. 223r]
- [82] Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀφικίων, τάξεώς τε, καὶ ἐνεργείας αὐτῶν, καὶ ἐρμηνείας τούτων ἀπὸ διαφόρων νομίμων [φ. 227r]
- [83] Περὶ προχειρίσεως ταβουλλαρίου, ἐκ τῶν πολιτικῶν διατάξεων τοῦ βασιλέως κυροῦ Λέοντος [φ. 238r]
- [84] Ἐκθεσις ὅπως γράφει ὁ Κων(σταντινου)πόλεως τῷ πάπᾳ καὶ τοῖς λοιποῖς π(α-τ)ριάρχαις, ἐπισκόποις, ἀρχιεπισκόποις, μ(ητ)ροπολίταις, καὶ περὶ τῆς τάξεως τῶν θρόνων τῶν μ(ητ)ροπολιτῶν καὶ ὅπως γράφουσι τοῖς π(ατ)ριάρχαις, καὶ τοῖς λοιποῖς [φ. 239r]
- [85] Τάξις προκαθεδρίας μ(ητ)ροπόλεων τελοουσῶν ὑπὸ τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως [φ. 242r]
- [86] Ἡ γενομένη ἔκθεσις τῶν ὑποκειμένων τῇ Κων(σταντινου)πόλει μ(ητ)ροπόλεων ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀνδρονίκου τοῦ β^{ου} τῶν Παλαιολόγων [φ. 243r]
- [87] Προβιβασμοὶ ἐπισκοπῶν, καὶ ἀρχιεπισκοπῶν εἰς μητροπόλεις [φ. 246r]
- [88] Περιχοπὴ ἀπὸ Νεαρᾶς τοῦ βασιλέως Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ὅτι μόνον βασιλεῦσιν ἐφεῖται τὸ προβιβάζειν [φ. 247r]
- [89] Ὄνόματα ἐπαρχιῶν ἐρημωθειῶν, διδόμενα τὴν σήμερον ὀνομασίᾳ φιλῆ εἰς πρόσωπα ἀρχιερατικά [φ. 247v]
- [90] Ἔπι τῶν ἐκκλησιῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Κων(σταντινου)πόλεως καὶ τῶν ἐνοριῶν αὐτῆς, ὀρίων τε [ἐκκλησιῶν καὶ χωρίων τῶν ἐπαρχιῶν Ἱερουσαλῆμ] [φ. 249r]
- [91] Τακτικὸν τῆς ἐνορίας τῶν μ(ητ)ροπόλεων, καὶ ἐπισκοπῶν τῆς ἀγίας πόλεως Ἱερουσαλῆμ [φ. 252r]
- [92] Τακτικὸν ἐν ἐπιτόμῳ γενόμενον ἐπὶ Μιχαὴλ Δεσπότη, καὶ Θεοδώρας τῆς μ(ητ)ρὸς αὐτοῦ [φ. 263r]

- [93] Ἔπασαι αἱ ἐπαρχίαι καὶ πόλεις αἱ ὑπὸ τῶν βασιλέων Ῥωμαίων διοικούμεναι [φ. 265ν]
- [94] Ἰωάννου Φιλαδελφῆος τοῦ Λυδοῦ περὶ πολιτικῶν ἀρχῶν [φ. 271r]
- [95] Περί βασιλέων Ἰουδαίων, Ἀσσυρίων, Ἑλλήνων, Ῥωμαίων, καὶ χριστιανῶν [φ. 317r]
- [96] Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς Μαξίμου τοῦ Μανασσῆ [φ. 321r]

Χρυσόβουλλα βασιλέων καὶ δρισμοὶ
Πίναξ τῶν χρυσοβούλλων
Βασιλικά

- [97] Τυπικὸν τοῦ ἁγίου Ὁρους γερονὸς παρὰ Κοσμᾶ μοναχοῦ τοῦ Τυκιντυκιλούκη προστάγματι τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου [φ. 323r]
- [98] Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου χρυσόβουλλον περὶ τοῦ λαμβάνειν σφραγίδα τὸν πρῶτον τοῦ ἁγίου Ὁρους παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ π(ατ)ριάρχου [φ. 335r]
- [99] Νήφωνος π(ατ)ριάρχου σιγίλλιον ἐπικυρωτικὸν περὶ τε τῆς σφραγίδος τοῦ πρώτου, καὶ φιλοτιμίας τοῦ λειτουργεῖν μετὰ ἐπιγονάτων [φ. 337r]
- [100] Ῥωμανοῦ τοῦ Ἀβαστάκτου χρυσόβουλλα δύο περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς μονῆς τοῦ Ξηροποτάμου, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἀφιερώσεως τοῦ τιμίου ξύλου, καὶ τῶν ἐν Κων(σταντινου)πόλει δύο μετοχίων [φ. 341r]
- [101] Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ περὶ τῶν δωρηθέντων ὑπ' αὐτοῦ τῇ μεγάλῃ Λαύρᾳ τιμίου ξύλου, καὶ δύο ἁγίων καρῶν, καὶ ἐπικυρωτικὸν τῶν προεκδοθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἑτέρων δύο χρυσοβούλλων [φ. 351r]
- [102] Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα ἐπικυρωτικὸν προεκδοθέντων δύο χρυσοβούλλων, τοῦ τε Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου περὶ ἀσυδοσίας τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ μετοχίου τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου Ἀνδρέου τῶν Λαυριωτῶν, καὶ ἐφορίας τῆς μεγάλης Λαύρας τῷ ἐπὶ τοῦ κανικλείου [φ. 354r]
- [103] Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου ἐπικυρωτικὸν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν συνόρων τῆς μονῆς τοῦ Ζωγράφου κατὰ τὰ παλαιὰ εἰς αὐτὴν εὐρισκόμενα χρυσόβουλλα, εἰς φράσιν ἀπλήν [φ. 357r]
- [104] Τοῦ αὐτοῦ ἕτερον ἐπικυρωτικὸν τῶν προσόντων τῇ αὐτῇ μονῇ κτημάτων τε, καὶ λοιπῶν δικαίων, καὶ ἀσυδοσίας ἐννομίου τῶν ζώων [φ. 359r]
- [105] Τοῦ αὐτοῦ ἐπικυρωτικὸν τῆς διακατοχῆς τῶν κατὰ τὴν Θεσσαλονικίην δύο μετοχίων καὶ τεσσάρων ἀγριδίων τῆς μονῆς τῶν Ῥώσων [φ. 362r]
- [106] Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου εὐεργετήριον περὶ ἀσυδοσίας τῶν ἐν τῇ νήσῳ Λήμνω ὑπ' ἐκείνου φιλοτιμηθέντων τεσσάρων ζευγαρίων γῆς μετὰ καὶ τῶν μανδρῶν καὶ ἐλευθερίας ἐννομίου προβάτων πεντακοσίων τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Παύλου [φ. 364r]
- [107] Ἀλεξίου βασιλέως Τραπεζοῦντος τοῦ Κομνηνοῦ περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἀφιερώσεως τιμίου ξύλου, ἁγίων λειψάνων, καὶ τῶν κατὰ τόπους μετοχίων [φ. 366r]
- [108] Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς μονῆς τοῦ Διονυσίου [φ. 370r]
- [109] Τοῦ αὐτοῦ περὶ ἐλευθερίας τῆς ἐν Τραπεζοῦντι μονῆς τῆς Παναγίας τοῦ Σουμελᾶ,

- καὶ διακατοχῆς τῶν προσόντων αὐτῇ κτημάτων, καὶ παντελοῦς ἀτελείας [φ. 375r]
- [110] Ἐμμανουὴλ βασιλέως Τραπεζοῦντος τοῦ Κομνηνοῦ εὐεργετήριον περὶ ἀσυδοσίας τῶν δωρηθέντων ὑπ' αὐτοῦ κωμηθῶν μετὰ τῶν παροίκων αὐτῶν ἐν τῇ κατὰ τὸ ὄρος Ζαβουλῶν μονῇ τοῦ Προδρόμου [φ. 390r]
- [111] Μιχαὴλ βασιλέως τοῦ Παλαιολόγου βασιλόγραφον ἐπικυρωτικὸν τῶν κατὰ τὴν νῆσον Χίον προσόντων τῇ Νέᾳ Μονῇ δικαιομάτων, κτημάτων τε, καὶ πραγμάτων [φ. 394r]
- [112] "Διήγησις περὶ τῶν ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει ἀναιρεθέντων πατέρων ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Πάπα Νικολάου ε^{οω}" [φ. 395r]
- [113] Προοίμια χρυσοβούλλων, ὧν τὸ πρῶτον τῆς ἐν Διδυμοτείχῳ μονῆς τοῦ Σωτῆρος Χ(ριστο)ῦ τοῦ Παντοκράτορος [φ. 399r]

Ὅρισμοὶ βασιλέων

- [114] Ἰουστινιανοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου εὐεργετήριον περὶ τῶν φιλοτιμηθέντων ὑπ' αὐτοῦ προνομίων τῷ ἀρχιεπισκόπῳ Ἀχρίδων [φ. 409r]
- [115] Τοῦ αὐτοῦ ὀρισμὸς περὶ τῶν φιλοτιμηθέντων ὑπ' αὐτοῦ προνομίων τῷ ἀρχιεπισκόπῳ τοῦ Σινᾶ ὄρους [φ. 413r]
- [116] Μανουὴλ βασιλέως τοῦ Κομνηνοῦ ὀρισμὸς πρὸς Θεόδωρον τὸν Σκουταριώτην, ὅτε αὐτὸν τῷ τοῦ δικαιοφύλακος ἐτίμησεν ἀξιώματι [φ. 414r]
- [117] Τοῦ αὐτοῦ πρόσταγμα πρὸς τὸν οἰκουμηνικὸν π(ατ)ριάρχην περὶ τοῦ αὐτοῦ, ὅτε καὶ τόπος ἀνάλογος ἐπεδόθη αὐτῷ ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ [φ. 414v]
- [118] Τοῦ αὐτοῦ ἕτερον πρόσταγμα εὐεργετικὸν πρὸς τὸν Κυζίκου μ(ητ)ροπολίτην ἀνανεοῦν τὰ ἀνέκαθεν ἀπονεμενημένα αὐτῷ ἐπίσημα [φ. 415v]
- [119] Σουλτὰν Μεχμέτ βασιλέως τῶν Ὀθωμανῶν ὀρισμὸς εἰς τοὺς Ἁγιορείτας περὶ τῶν συνόρων τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τοῦ ἁθω μονῆς τοῦ ἁγίου Παύλου εἰς τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀπλήν διάλεκτον [φ. 417r]
- [120] Τοῦ αὐτοῦ ἕτερος ὀρισμὸς περὶ τῆς δωρεᾶς τῆς ἐν Κων(σταντινου) πόλει κατὰ τὸ Σαρμασίκι ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν μητέρα τοῦ τότε ἐπιτρόπου Μαχμουδπασᾶ εἰς τουρκικὴν διάλεκτον [φ. 417v]
- [121] Σουλτὰν Ἀχμέδ βασιλέως χάττι σερίφι εἰς τὸν Σταμπόλ ἐφένδην περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τῆς ἐν Κων(σταντινου) πόλει εἰς Πογδάνσαραγι ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικολάου εἰς τουρκικὴν διάλεκτον, καὶ ἡ μετάφρασις [φ. 419r]
- [122] Σουλτὰν Σελίμ βασιλέως τοῦ τὴν Αἴγυπτον ἀλόντος χάττι σερίφι εἰς τὸν πασᾶν τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ καδδὴν τῶν Σιδηροκαυσίων, καὶ λοιποὺς οὐλεμάδες περὶ τοῦ ἀνακαινισμοῦ τῆς κατὰ τὸ ἅγιον ὄρος μονῆς τοῦ Ξηροποτάμου, καὶ δωρεᾶς εἴκοσι ἐργαστηρίων ἐντὸς τῶν Σιδηροκαυσίων, περιγραφῆς τῶν συνόρων τῆς μονῆς, τῶν τε μετοχιῶν καὶ τζιφτιλικίων αὐτῆς, καὶ λοιπῶν προνομίων, καὶ ἀσυδοσίας, καὶ ἐπικυρώσεως τοῦ προεκδοθέντος χάττι σεριφίου σουλτὰν Γιαοῦς Μουράδ [φ. 421r]
- [123] Διήγησις περὶ τῶν κτητόρων τῆς μονῆς τοῦ Ξηροποτάμου, καὶ τῶν ἀναιρεθέντων ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει πατέρων ὑπὸ Μιχαὴλ βασιλέως τοῦ πρώτου τῶν Παλαιολόγων [φ. 426r]

Λίγα ακόμα στοιχεῖα εἶναι ἀπαραίτητα, ὥστε νὰ συμπληρωθεῖ ἡ εἰκόνα τῶν περιεχομένων τοῦ κώδικα, τὴν ὁποία δίνει ἡ κεφαλαιώδης περιγραφή τοῦ Καρατζᾶ.

(α) Περιέχονται ἀρκετὰ ακόμα κείμενα, πὺ ὁ Καρατζᾶς δὲν τὰ σημείωσε στὸν Πίνακα πὺ κατάρτισε ἐπειδὴ θεώρησε πὺς εἶτε καλύπτονται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τῆς ἐνότητος στὴν ὁποία περιέχονται εἶτε ἀποτελοῦν συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ κύριο ἔργο πὺ εἶχε ἤδη καταγράψει. Γιὰ τὴν πρώτη περίπτωση μποροῦμε νὰ ἀναφέρουμε τὸ παράδειγμα τῆς ἐνότητος ἀρ. 75, πὺ ἐπιγράφεται Ὁμολογία τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν καὶ οἰκουμενικῶν διδασκάλων, μολονότι περιλαμβάνει περισσότερες ἀπὸ μία ὁμολογίες. Γιὰ τὴ δεύτερη περίπτωση ἄς ἀναφερθοῦν τρία παραδείγματα. Ἡ ἐνότητα ἀρ. 94 ἐπιγράφεται Ἰωάννου Φιλαδελφέως τοῦ Λυδοῦ περὶ πολιτικῶν ἀρχῶν – ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ ἔργα τοῦ Λυδοῦ περιέχονται καὶ ἀρκετὰ σημειώματα, μαρτυρίες παλαιῶν, περὶ τοῦ συγγραφῆς (φ. 272r-v)²⁴. στὴν ἐνότητα ἀρ. 86, ἀφοῦ ἀντιγραφεῖ Ἡ γενομένη ἔκθεσις τῶν ὑποκειμένων τῇ Κων(σταντινου)πόλει μ(ητ)ροπόλεων ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀνδρονίκου τοῦ β^{ου} τῶν Παλαιολόγων, παρατίθεται ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ γράμμα-γνωμοδότηση τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, τοῦ 1681, πὺ ἀναφέρει ὅτι τὸ Ἴνεον ὑπάγεται στὴ μητρόπολη Νεοκαισαρείας, γνωμοδότηση τὴν ὁποία δὲν μνημόνευσε ἰδιαιτέρως ὁ Καρατζᾶς στὸν Πίνακά του· στὴν ἐνότητα ἀρ. 100 ἔχουν ἀντιγραφεῖ δύο χρυσόβουλλα γιὰ τὴ μονὴ Ξηροποτάμου, ὑπάρχει ὅμως καὶ ἓνα τμήμα ἀπὸ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ Τιμοθέου Β' (ἐπειδὴ ἀναφέρεται στὴν ἴδια ἀθωνικὴ μονή), πὺ δὲν μνημονεύεται στὸν Πίνακα.

(β) Στὸν Πίνακα ἔχει παραλείψει, προφανῶς ἀπὸ ἀβλεψία, νὰ ἀναφέρει τὸ ἔργο τοῦ Φιλοθέου, Ἀκριβολογία τῆς τῶν βασιλικῶν κλητοριῶν καταστάσεως καὶ ἐκάστου τῶν ἀξιωματῶν πρόσκλησις καὶ τιμή..., ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχουν ἀντιγραφεῖ ὁ «τόμος β'» καὶ ὁ «τόμος γ'»²⁵ (φφ. 257r-265r).

(γ) Θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε πὺς, μολονότι ἐξαγγέλλονται στὸν Πίνακα, δὲν ὑπάρχουν τρία ἔργα: 1. Εὐθυμίου μ(ητ)ροπολίτου Βεβρόιας ὁμιλία περὶ τριγαμίας, καὶ ἀθεμιτογαμίας, καὶ συναφείας παρανόμου· 2. Βαρλαάμ μοναχοῦ ἐξήγησις εἰς τὸν περὶ τοῦ Πάσχα τῶν ἀγίων Ἀποστόλων Κανόνα καὶ περὶ τοῦ κανονικοῦ καὶ τῆς εὐρέσεως αὐτοῦ· 3. Τοῦ αὐτοῦ [= Μελετίου Συρίγου] περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς μετουσιώσεως²⁶.

24. Παρόμοια σημειώματα ἔχουν ἀπομνημονευτεῖ καὶ γιὰ τὸν Μανουὴλ Μαλαξό (φφ. 4v-5r) ἢ γιὰ μοναστικὰ κέντρα γιὰ τὰ ὁποία ἔχουν ἀποθησαυριστεῖ κάποια χρυσόβουλλα: γιὰ τὴ μονὴ Μεγίστης Λαύρας (φ. 353r-v), Ζωγράφου (φ. 361v), Παντελεήμονος (φ. 363v), Ἁγίου Παύλου (φ. 365v), Κουτλουμουσίου (φ. 369r), Διονυσίου (φ. 373r-v) ἢ γιὰ τὴ μονὴ Σουμελᾶ (φ. 374r-v).

25. Βλ. τὸ κείμενο στὴν ἔκδοση Ν. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, σσ. 135-155. Τὰ τετράδια πὺ περιέχουν τὸ ἔργο αὐτὸ (καὶ τὸ ἐπόμενο, ἀρ. 92) δὲν εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Καρατζᾶ. Τὸ κείμενο πὺ παραδίδεται εἶναι ἴδιο μὲ ἐκεῖνο τοῦ χφ. ΜΠΤ 39 (γιὰ τὸ τελευταῖο αὐτὸ χειρόγραφο βλ. Ν. Oikonomidès, ἔ. ἀ., σ. 73).

26. Πρόκειται γιὰ τὰ ἔργα πὺ στὸν Πίνακα ἀντιστοιχοῦν στοὺς ἀριθμοὺς 7, 69, 71.

V

Ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς πέθανε στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα²⁷. Λίγα εἶναι τὰ στοιχεῖα ποὺ σώζονται γιὰ τὴ ζωὴ του καὶ ἀκόμα λιγότερα ὅσα γνωρίζουμε γιὰ τὴν τύχη τῆς πλούσιας βιβλιοθήκης του, τὴν ὁποία ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς χαρακτήριζε ὡς «μίαν τῶν σπουδαιότερων ἐν Κωνσταντινουπόλει βιβλιοθηκῶν ... ἐν τῷ 18ῳ αἰώνι»²⁸. Γιὰ τὸν συγκεκριμένο, πάντως, κώδικα ὅσα ἀναγράφονται στὸ recto τοῦ ἀρχικοῦ παραφύλλου (I) μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀναπλάσουμε, ὡς ἓνα σημεῖο τουλάχιστον, τὴν πορεία ποὺ ἀκολούθησε.

Στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ φύλλου, στὸ κέντρο, διακρίνεται ὁ ἀραβικὸς ἀριθμὸς 3, ποὺ ἀποδίδει πιθανότατα τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ ποὺ εἶχε τὸ χειρόγραφο στὴ συλλογὴ Καρατζᾶ²⁹. Πιὸ κάτω, στὸ κέντρο πάλι, ἓνα καλλιγραφημένο ἀλλὰ δυσανάγνωστο μονόγραμμα. Ἀκολουθεῖ τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα: *Νικόλαος Πανάκης Ὁρολογᾶς* καί, πιὸ κάτω, ἡ λέξη *NOMIMON*, νεότατο σχεδίασμα ποὺ πρέπει νὰ ἔγινε τὴν ἐποχὴ ποὺ τὸ χειρόγραφο πέρασε στὴν κατοχὴ τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα ἢ ὅταν βρέθηκε στὰ χέρια τοῦ παλαιοπώλη τῆς ὁδοῦ Πανδρόσου³⁰. Ἀκολουθεῖ τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα *Αἰγίνης καὶ Ὑδρας*. Ἐντελῶς πρόσφατα τέθηκε ἀπὸ τὸ Σπουδαστήριον Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων ἡ σφραγίδα: «Βιβλιοθήκη Εὐλόγιου Κουρίλα Λαυριώτου, αὐξων ἀριθ. ».

Μένει νὰ προσδιορίσουμε τὴ σειρά μὲ τὴν ὁποία τὸ χειρόγραφο πέρασε στοὺς κτήτορες ποὺ ἔχουν ἀφήσει κάποια ἴχνη. Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα *Αἰγίνης καὶ Ὑδρας* ἀποκαλύπτει τὸν μετέπειτα μητροπολίτη Ἀργολίδος Γεράσιμος, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀρχιερέας τῆς μητροπόλεως Αἰγίνης, Ὑδρας καὶ Πόρου τὴν εἰκοσαετία 1813-1833³¹. Θυμίζουμε ὅτι ὁ Γεράσιμος, πρὶν ἐκλεγεῖ στὴ μητρόπολη αὐτῆ, ἦταν δευτερεύων τῆς Μ. Ἐκκλησίας³², ἐνῶ μὲ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Αὐ-

27. Ὅπως ἔχει ἐπισημάνει ὁ Χ. Γ. Πατρινέλης, «Πατριαρχικὰ γράμματα καὶ ἄλλα ἔγγραφα καὶ σημειώματα τοῦ 15-17 αἰῶνος ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Ἰερακος», *Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962) 143, πρέπει νὰ ζοῦσε καὶ μετὰ τὸ 1784. Νεότερα στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸν χρόνον θανάτου τοῦ Καρατζᾶ βλ. στὴ μελέτη ποὺ ἀναφέρουμε στὴ σημείωση 15.

28. Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς, «Δύο κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζᾶ», *Ἐπετηρὶς Παρνασσῶς* 8 (1904) 5. Ὁ Β. Fonkič, «Eine Wiener Sammelhandschrift von Nikolaos Karatzas», *JÖB* 44 (1994) = *Ἀνδριάς, Herbert Hunger zum 80. Geburtstag*, 91-97, ἀνακεφαλαιώνοντας τὶς ἔρευνες ποὺ ἔχουν γίνεαι καὶ προσθέτοντας τὰ δικὰ του εὐρήματα, θεωρεῖ ὅτι τὰ σωζόμενα ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Καρατζᾶ χειρόγραφα ἀνέρχονται σὲ 14· σὲ αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν τουλάχιστον ἄλλα τρία: αὐτὸ ποὺ παρουσιάζουμε ἐδῶ, ἐκεῖνο ποὺ ἐντόπισε ἡ Μάχη Παῖζη (βλ. πιὸ πάνω τὴ σημ. 15), καὶ τὸ χειρόγραφο ἀρθ. 16 (1557) τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Χίου «Ὁ Κοραΐς»· ἀλλὰ στὸ θέμα τῶν σωζόμενων χειρογράφων ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ θὰ πρέπει νὰ ἐπανελέθουμε.

29. Τὸν ἴδιο ἀριθμὸ διατήρησε τὸ χειρόγραφο καὶ στὴ συλλογὴ Κουρίλα.

30. Στὸ ἴδιο φύλλο ὑπάρχουν καὶ σημειώσεις γραμμένες ἀπὸ τὸ χεῖρ τοῦ Κουρίλα.

31. Βλ. Β. Α. Μυστακίδης, «Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ Κουρούτσου», *Παρνασσός* 11 (1887) 522.

32. Β. Α. Μυστακίδης, ἔ. ἀ., ὅπου καὶ ἡ πληροφορία ὅτι ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Αἰγίνης προήχθη σὲ

τοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀνέλαβε τὴ μητρόπολη Ὑδρας καὶ Σπετσῶν³³. Στὴ μητρόπολη Κορινθίας καὶ Ἀργολίδος μετατέθηκε τὸ 1842. Κατὰ συνέπεια, ἔγινε κτῆτορας τοῦ χειρογράφου στὸ διάστημα 1813-1833³⁴.

Γιὰ τὸν ἄλλο κτῆτορα, τὸν Νικόλαο Πανάκη Ὁρολογᾶ, δὲν γνωρίζουμε τίποτε³⁵. Θὰ πρέπει, πάντως, νὰ προηγήθηκε τοῦ Γερασίμου, ἀφοῦ ἀπὸ ἐκεῖνον καὶ μετὰ μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε μὲ κάποια ἐπάρκεια τὴν τύχη τοῦ χειρογράφου. Θὰ πρέπει, δηλαδή, ὁ Ὁρολογᾶς νὰ τὸ ἀπέκτησε μετὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, ὅταν πέθανε ὁ Καρατζᾶς, καὶ νὰ τὸ εἶχε στὴν κατοχὴ του ὡς τὴ δεύτερη περίπτου δεκαετία τοῦ 19ου αἰώνα, ἕως ὅτου αὐτὸ πέρασε στὴν κατοχὴ τοῦ Γερασίμου καί, μετὰ τὸν θάνατό του (τὸ 1843), τοῦ Γ. Α. Ράλλη.

VI

Ἀπὸ τὸ χειρόγραφο, λοιπόν, αὐτὸ οἱ Γ. Α. Ράλλης καὶ Μ. Ποτλῆς ἀντλήσαν ὕλικὸ γιὰ τὸν πέμπτο τόμο τοῦ *Συντάγματος*, στὸν ὁποῖο περιέχονται, σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναγράφονται στὴ σελίδα τίτλου, «Ἀποφάσεις συνοδικαὶ καὶ διατάξεις τῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπισκόπων καὶ πατριαρχῶν, ἔτι δὲ Νεαραὶ διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, καὶ Ἀποκρίσεις, ἐπιστολαί, ψῆφοι, ἐπιλύσεις, καὶ ὑπομνήματα Περὶ διαφόρων κανονικῶν ὑποθέσεων». Καὶ πραγματικά, γιὰ ὅλα αὐτὰ κάτι εἶχε νὰ τοὺς προσφέρει τὸ χειρόγραφο τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ πού βρῆκαν στὴν βιβλιοθήκη τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος. Συγκεκριμένα, χρησιμοποίησαν τὴν πηγὴ αὐτὴ στὶς ἀκόλουθες περιπτώσεις:

(α) Τὸ «καθαιρετικὸν γράμμα» ἐπὶ Κωνσταντίνου Γ' Λειχουδῆ, πού ἐκδόθηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1059 γιὰ νὰ τιμωρηθεῖ ἄδελος ἱερέας μὲ καθαίρεση ὡς συνεργὸς σὲ φόνο λαϊκοῦ³⁶, οἱ Ράλλης - Ποτλῆς τὸ εἶχαν δημοσιεύσει στὴν ἀρχὴ τοῦ πέμπτου τόμου (σσ. 49-50) ἀπὸ τὴν ἔκδοση Leunclavius³⁷. Ὅταν, ὅμως, διαπίστωσαν ὅτι στὸ «Χειρ. Γ» παραδίδεται τὸ ἴδιο κείμενο μὲ ἐλαφρὰ παραλλαγμένη τὴν ἐπικύρωσή του, τὸ δημοσίευσαν ξανά πρὸς τὸ τέλος τοῦ τό-

μητρόπολη ἀμέσως πρὶν τὴν ἐκλογὴ τοῦ Γερασίμου.

33. Βασίλειος Ἀτέσης, *Ἐπίτομος ἐπισκοπικὴ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερα*, τ. 1, Ἀθήνα 1948, σσ. 165-166. πρβ. καὶ σ. 146.

34. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὸ φ. 1γ ὑπάρχει ἕνα ἄλλο, περισσότερο ἀναλυτικὸ, κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Γερασίμου: Ἐκ τῶν τοῦ Αἰγίνης καὶ Ὑδρας Γερασίμου Βυζαντίου πέλει, ἐνῶ ἡ ὑπογραφή του ὡς Αἰγίνης καὶ Ὑδρας σώζεται καὶ στὰ φφ. 24r καὶ 160v.

35. Ἐναν Ἰ. Π. Πανάκη Ὁρολογᾶ, ἀπόγονο ἴσως τῆς ἴδιας οἰκογένειας, ἐντοπίζουμε περὶ τὸ 1860 στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ εἶναι συνδρομητὴς στὸ βιβλίο: Π. Φλουρενσίου, *Περὶ τῆς ἀνθρωπίνης μακροβιότητος...*, (Γκίνης - Μίξας 8382).

36. V. Grumel, *Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople*, τ. 3, Παρίσι 1989, N. 888.

37. J. Leunclavius, *Juris graeco-romani tam canonici quam civilis*, Φραγκφούρτη 1596, τ. 1, σσ. 265-266.

μου (σσ. 571-572)³⁸.

(β) Τὸ κείμενο ἐνὸς «ἐνταλτηρίου γράμματος» ἦταν καὶ αὐτὸ γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἔκδοση Leunclavius³⁹. Οἱ Ράλλης – Ποτλῆς ὅμως ἀντλήσαν τὸ κείμενό του ἀπὸ τὸ «Χειρ. Γ», καθὼς αὐτὸ παρέδιδε καὶ τὸ ὄνομα ἐκείνου πὺ τὸ ἐξέδωσε: Ἀρσένιος ἐλέω Θεοῦ..., ὁ πατριάρχης τοῦ 13ου αἰῶνα Ἀρσένιος Αὐτωρειανός⁴⁰.

(γ) Τὸ κείμενο–αἴτηση τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου Α' πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο προκειμένου νὰ περιβληθῶν μὲ νόμο ρυθμίσεις πὺ εἶχε ἀποφασίσει ἡ πατριαρχικὴ σύνοδος ἦταν γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἔκδοση Heimbach⁴¹. Οἱ Ράλλης – Ποτλῆς τὸ ἐκδίδουν καὶ πάλι (σσ. 121-126) χρησιμοποιώντας δύο ἀκόμα κώδικες: τὸ «Χειρ. Γ» καὶ τὸν «ἀρ. 3 τῆς ἐν Βιέννη Αὐτοκρατορικῆς Βιβλιοθήκης»⁴².

(δ) Τὸ «γράμμα» τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' Καλέκα, τοῦ Μαΐου 1343, πρὸς τὸν μητροπολίτη Φιλαδελφείας γιὰ νὰ τοῦ γνωστοποιήσει ὅτι δὲν εἶναι ἰσχυρὸ τὸ κώλυμα γάμου λόγῳ πνευματικῆς συγγενείας πὺ ἐπικαλεῖται γιὰ τὸ γάμο τοῦ Ἰωάννου Ταρχανειώτη δὲν ἦταν γνωστὸ. Οἱ Ράλλης – Ποτλῆς τὸ ἐκδίδουν γιὰ πρώτη φορά (σσ. 138-140) «ἐκ τοῦ Χειρ. Γ»⁴³.

(ε) Τέλος, τὸ κείμενο πατριαρχικῆς «γραφῆς» τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1383 μὲ τὴν ὁποία ὁ τότε πατριάρχης Νεῖλος δικαιολογεῖ τὴν τέλεση, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, τῆς θείας λειτουργίας ἐκτὸς ναοῦ μὲ τὴ χρήση ἀντιμηνσίου δὲν εἶχε δημοσιευτεῖ. Οἱ Ράλλης – Ποτλῆς τὸ ἐκδίδουν γιὰ πρώτη φορά (σσ. 141-142) «ἐκ τοῦ Χειρ. Γ»⁴⁴.

Αὐτὰ τὰ πέντε κείμενα ἀφοροῦσαν τὴ δράση τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως: ἀντλήθηκαν, ὅμως, καὶ κείμενα πὺ ἀφοροῦσαν τὴ δράση τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς τοῦ Βυζαντίου:

(1) Ἡ «πρόσταξις» τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, τοῦ Μαΐου 1270, μὲ τὴν

38. Βλ. τὴ διαφορὰ στὰ δύο κείμενα στὸ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος – Π. Δ. Μιχαηλάρης, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου...*, λήμμα 55.

39. J. Leunclavius, ἔ. ἀ., τ. 1, σ. 437· βλ. V. Laurent, *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople*, τ. 4, Παρίσι 1971, N.1368 τὶς ἄλλες ἐκδόσεις τοῦ ἴδιου κειμένου.

40. Τὸ δημοσιεύουν στὶς σσ. 573-574.

41. Γιὰ τὸ κείμενο τοῦ 1304, πὺ παραδίδεται σὲ δύο μορφές, μιὰ σύντομη καὶ μιὰ ἐκτενέστερη, βλ. V. Laurent, *Les registes...*, N. 1607. Ἡ ἔκδοση Heimbach στὰ προλεγόμενα τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἐξαβίβλου: *Const. Harmenopuli, Manuale legum sive Hexabiblos...*, Λιψία 1851, σσ. XXII-XXVII.

42. *Σύνταγμα...*, σ. η'. Ὁ ἀριθ. 3 πὺ ἀναφέρουν ἴσως νὰ εἶναι lapsus calami: ἡ «νεαρά» τοῦ Ἀθανασίου Α' παραδίδεται στὸ χειρόγραφο ἀριθ. 2 (φφ. 369ν-371ν) τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης: βλ. H. Hunger, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, 2, Βιέννη 1969, σ. 5· πρβ. V. Laurent, *Les registes...*, N.1607.

43. J. Darrouzès, *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople*, τ. 5, Παρίσι 1977, N. 2244.

44. J. Darrouzès, *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople*, τ. 6, Παρίσι 1979, N. 2774.

ὅποια ἀπένειμε τὸ ὄφφικιο τοῦ δικαιοφύλακος στὸν Θεόδωρο Σκουταριώτη, ἐπὶ τῶν δεήσεων διάκονο τῆς Μ. Ἐκκλησίας, δὲν ἦταν γνωστή. Οἱ Ράλλης – Ποτλῆς τὴν ἐκδίδουν (σσ. 326-327) ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Γερασίμου⁴⁵.

(2) Ἡ βασιλικὴ μέριμνα γιὰ τὸν «τόπον» ποῦ θὰ ἔχει ὁ τιμημένος μὲ τὸ ὄφφικιο τοῦ δικαιοφύλακος Θεόδωρος Σκουταριώτης στὴν ἐθιμοταξία τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἐκφράστηκε μὲ τὸ «πρόσταγμα» τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα πρὸς τὸν πατριάρχη Ἰωσήφ Β' τὸν Μάιο τοῦ 1270. Τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν ἦταν γνωστὸ καὶ οἱ Ράλλης – Ποτλῆς τὸ ἐξέδωσαν, καὶ αὐτὸ (σσ. 327-329), ἀπὸ τὸ «Χειρ. Γ»⁴⁶.

(3) Ὅταν, ὡστόσο, ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης ἔγινε μητροπολίτης Κυζίκου, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος φρόντισε καὶ πάλι, μὲ μιὰ «πρόσταξιν» ποῦ ἐκδόθηκε πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1277, νὰ ἀνανεώσει τὰ ἀπονενεμημένα ἀνέκαθεν τοῖς ἀρχιερεῦσι τῆς λαμπρᾶς τῶν Κυζικῶν πόλεως ἐπίσημα. Καθὼς οὔτε τὸ κείμενο αὐτὸ ἦταν γνωστὸ, οἱ Ράλλης – Ποτλῆς τὸ ἐξέδωσαν (σσ. 329-330) ἀπὸ τὸ «Χειρ. Γ»⁴⁷.

(4-5) Ἀκολουθεῖ ἡ δημοσίευση δύο κειμένων ποῦ προσγράφονται σὲ συγχεκριμένους βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες, ἀλλὰ ποῦ ἡ γνησιότητα τῆς προσγραφῆς εἶναι πολὺ ἀμφίβολη. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἀπόδοση κειμένου νεαρᾶς περὶ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ προνομίων τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδων ποῦ προσγράφεται στὸν Ἰουστινιανὸν⁴⁸ καὶ ἀναλόγου περιεχομένου κειμένων ποῦ ἀποδίδονται στὸν Βασίλειο Β'⁴⁹. Οἱ Ράλλης – Ποτλῆς τὰ δημοσιεύουν γιὰ πρώτη φορά (τὸ πρῶτο στίς σσ. 219-224 καὶ τὰ ἄλλα δύο στίς σσ. 266-269) δηλώνοντας τὶς ἐπιφυλάξεις τους γιὰ τὴν γνησιότητά τους⁵⁰.

Τέλος, ἀντλήσαν ὑλικὸ γιὰ τρία ἀκόμη θέματα: (i) γιὰ νὰ παρουσιάσουν διάφορα «τακτικά» τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν ποῦ ὑπάγονταν στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως· (ii) γιὰ νὰ δώσουν καταλόγους τῶν ὄφφικίων τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ (iii) γιὰ νὰ παρουσιάσουν ὑποδείγματα ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων. Συγχεκριμένα:

(i) Οἱ Ράλλης – Ποτλῆς δημοσίευσαν, μεταξὺ ἄλλων τακτικῶν, καὶ τὴν *recensio I* τῆς *notitia 17*⁵¹ ἀντλώντας τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν ἔκδοση J. Goar⁵². Στὴν

45. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, τ. 3, Μόναχο²1977, N. 1972.

46. Fr. Dölger, ἔ. ἀ., N. 1973.

47. Fr. Dölger, ἔ. ἀ., N. 2027.

48. Βλ. καὶ ὅσα γράφει γιὰ τὸ θέμα ὁ H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunden*, Λιψία 1902, σσ. 159 ἐπ., ὅπως καὶ τὴ μελέτη τοῦ G. Prinzing, «Entstehung und Rezeption der Justiniana-Prima-Theorie im Mittelalter», *Byzantinobulgarica* 5 (1978) 269-287.

49. Εὐανθία Κωνσταντίνου ἢ Τέγου-Στεργιάδου, *Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδας σιγῶλια τοῦ Βασιλείου Β'*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 17 ἐπ.

50. *Σύνταγμα...*, σσ. ι', 219 σημ. 1, 266 σημ. 1.

51. J. Darrouzès, *Notitiae...*, σσ. 391 ἐπ.

52. J. Goar, *Georgius Codinus curopalata, De officiis Magnae Ecclesiae et auleae Constantinopolitanae*, Παρίσι 1648, σσ. 400-403.

ἀναδημοσίευσή τους, ὅμως, προσέθεσαν διάφορες πληροφορίες πού ἀντλήσαν ἀπὸ τὸ «Χειρ. Γ»⁵³. Ἀκόμη δημοσίευσαν τὴ notitia 20, τὸ πρῶτο μέρος τῆς ὁποίας τὸ ἀντλήσαν ἀπευθείας ἀπὸ τὸ κείμενο πού παρέδιδε τὸ χειρόγραφο τοῦ Γερασίμου καὶ τὸ συμπλήρωσαν ἀπὸ τὴν ἔκδοση Goar⁵⁴. Τέλος, δημοσίευσαν σὲ μιὰ ὑποσημείωση τὴν appendix 2 τῆς notitia 18⁵⁵.

(ii) Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, στὸν πέμπτο τόμο τοῦ *Συντάγματος* δημοσιεύονται τρεῖς κατάλογοι πού συνδέονται μὲ τὸ «Χειρ. Γ». Στὶς σσ. 534-539 δημοσιεύεται γιὰ πρώτη φορὰ ἕνας κατάλογος, ἡ notice H κατὰ τὸν J. Darrouzès⁵⁶, καὶ ὑποσελίδια ἄλλος ἕνας κατάλογος πού ἀντλήθηκε ἀπὸ τὸ «Χειρ. Γ». Τέλος, ἀπὸ τὴν ἴδια πηγή δημοσιεύεται τὸ *Περὶ τῶν ὀφφικίων*, τὸ γνωστὸ στιχούργημα τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη⁵⁷.

(iii) Τέλος, ἕνα μέρος ἀπὸ τὰ ὑποδείγματα ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων πού δημοσίευσαν οἱ Ράλλης – Ποτλῆς τὸ ἀντλήσαν ἀπὸ τὸ «Χειρ. Γ». Συγκεκριμένα: (α) Δημοσίευσαν πρῶτα τὸ ἐγχειρίδιο τοῦ 14ου αἰώνα τῆς πατριαρχικῆς Γραμματείας, τὴν *Ἐκθεσιν νέαν* τὸ κείμενο ἦταν γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Habert (1643) καὶ Goar (1648) ἀλλὰ οἱ Ράλλης – Ποτλῆς τὸ δημοσίευσαν καὶ πάλι ἀντλώντας ἀπὸ τὸ «Χειρ. Γ». (β'-η') Στὴ συνέχεια δημοσίευσαν ὑποδείγματα ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων γιὰ τὰ ἀκόλουθα θέματα: προβιβαστικὸ ἐπισκοπῆς σὲ μητρόπολη (σ. 588), προβιβαστικὸ μητροπόλεως σὲ ἄλλη τάξη (σσ. 588-589), γράμμα ἐπιδόσεως μιᾶς μητροπόλεως (σ. 589), ἐξαρχικὸ σὲ ὀφφικιάλιο τῆς Μ. Ἐκκλησίας (σσ. 583-584), συστατικὸ πρεσβυτέρου (σ. 541), ὑπόμνημα ἐκλογῆς ἀρχιερέα (σσ. 565-566) καὶ ἔκδοση βούλλας γάμου (σ. 588).

Ἀπὸ ὅλα τὰ κείμενα πού δημοσίευσαν οἱ Ράλλης – Ποτλῆς στὸν πέμπτο τόμο τοῦ *Συντάγματος* ἰδιαίτερο ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τέσσερα: ἡ «πρόσταξις» καὶ τὸ «πρόσταγμα» τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, πού ἐκδόθηκαν καὶ τὰ δύο τὸν Μάιο τοῦ 1270 (Regesten N. 1972 καὶ N. 1973), ἡ «πρόσταξις» τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα τοῦ Ἀπριλίου 1277 (Regesten N. 2027) καὶ τὸ «γράμμα» τοῦ πατριάρχη Ἰωάννου ΙΔ' Καλέκα τοῦ Μαΐου 1343 (regeste N. 2244)⁵⁸. Πρόκειται γιὰ τὰ τέσσερα κείμενα πού, σύμφωνα μὲ τοὺς Fr. Dölger

53. *Σύνταγμα...*, 490-495· βλ. καὶ σσ. ιδ'-ιε'.

54. Γιὰ τὸ τακτικὸ αὐτὸ βλ. J. Darrouzès, *Notitiae...*, 415 ἐπ. Στὸ *Σύνταγμα* δημοσιεύεται στὶς σσ. 498 ἐπ. (βλ. καὶ ὅσα ἀναφέρονται στὴ σ. ιε'). Τὸ κείμενο στὴν ἔκδοση Goar (ἔ. ἀ.) σσ. 406-409.

55. Ἡ appendix 2 δημοσιεύτηκε στὴ σσημ. 1 τῆς σ. 495. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἐποχὴ πού δημοσίευσαν οἱ Ράλλης-Ποτλῆς δὲν εἶχε μελετηθεῖ ἡ χειρόγραφη παράδοση τῶν διαφόρων τακτικῶν καὶ δὲν εἶχαν ἐντοπιστεῖ οἱ ποικίλες μορφές τους.

56. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίγια de l'Eglise byzantine*, Παρίσι 1970, σσ. 209-216 καὶ 550-552.

57. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ βλ. J. Darrouzès, ἔ. ἀ., σσ. 251 ἐπ. Στὸ *Σύνταγμα* δημοσιεύτηκε στὴ σσημ. 540 «ἐκ τοῦ αὐτοῦ Χειρογράφου [Γ] καὶ ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Κωδικοῦ σελ. 116» (βλ. σ. ις').

58. Εἶναι τὰ κείμενα πού περιγράψαμε πρὶν πάνω: (δ), (1), (2), (3).

καὶ J. Dargrouzès, μόνο τὸ «Χειρόγραφον τοῦ Γερασίμου» τὰ παραδίδει⁵⁹. Θὰ πρέπει νὰ σταθοῦμε στὴν διαπίστωση αὐτή, καθὼς θέτει τὸ θέμα τῶν ἀντιγραφικῶν πηγῶν τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ.

Τὰ τρία αὐτοκρατορικὰ διατάγματα καὶ τὸ πατριαρχικὸ γράμμα εἶναι γραμμένα μὲ τὸ χέρι τοῦ Καρατζᾶ, καὶ τὸ πρῶτο θέμα ποῦ τίθεται εἶναι ἀπὸ ποῦ τὰ ἀντέγραψε. Ὁ Καρατζᾶς συνήθιζε, καταρχήν, νὰ σημειώνει τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλοῦσε τὸ κείμενο ποῦ ἀντέγραφε —ἀρχὴ ποῦ δὲν τήρησε γιὰ τὰ τρία πρῶτα ἀπὸ τὰ παραπάνω κείμενα. Πρέπει, ὅμως, νὰ θεωρήσουμε βέβαιο ὅτι ἀντίβόλο του ἦταν ἡ *Νομικὴ Συναγωγὴ* τοῦ Δοσιθέου, τὸ χειρόγραφο τῆς ὁποίας βρῆκε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Ἱάφου στὴν Κωνσταντινούπολη. Γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἀντιβόλου μᾶς πείθουν κάποιος lapsus calami τοῦ γραφέα τῆς *N. Σ.* ποῦ ἔχουν περάσει καὶ στὸ κείμενο τοῦ Καρατζᾶ⁶⁰, ἡ ἴδια σειρὰ μὲ τὴν ὁποία ἔχουν ἀντιγραφεῖ τὰ κείμενα καί, ἔμμεσα, τὸ γεγονός ὅτι ὁ Καρατζᾶς γνώριζε τὸ χειρόγραφο τοῦ Δοσιθέου καὶ εἶχε ἀποθησαυρίσει ἀπὸ αὐτὸ σειρὰ κειμένων —δηλώνοντας, μάλιστα, στὶς περισσότερες περιπτώσεις τὴν πηγὴ του⁶¹. Ὅταν, ὅμως, ὁ Dölger καὶ ὁ Dargrouzès κατέγραφαν τὰ αὐτοκρατορικὰ καὶ πατριαρχικὰ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, οὔτε ἡ χειρόγραφη αὐτὴ πηγὴ ἦταν εὐκόλα προσιτῆ, οὔτε εἶχαν περιγραφεῖ μὲ πληρότητα τὰ περιεχόμενά της⁶². Ἄς σημειωθεῖ πάντως ἐδῶ ὅτι ἀπώτερη πηγὴ καὶ γιὰ τὰ τρία αὐτὰ κείμενα εἶναι ἕνας νομοκάνοντας τοῦ 13ου αἰῶνα ποῦ θὰ ἐνσωματωθεῖ στὴν ἐπίσημη νομικὴ συναγωγὴ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τὸ *Νόμιμον* (ἢ *Μέγα Νόμιμον*) τῆς *Μεγάλης Ἐκκλησίας*⁶³.

Γιὰ τὸ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ 14ου αἰῶνα ὁ Καρατζᾶς εἶχε σημειώσει τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήσε τὸ κείμενό του: *ἔκ τινος παλαιοῦ χειρογράφου νομίμου τῆς μ(ητ)ροπόλεως Ἁρακλείας*⁶⁴, χειρόγραφο ποῦ καὶ ὁ Δοσιθέος Ἱεροσολύμων γνώριζε⁶⁵ καὶ τὸ χρησιμοποίησε γιὰ τὴ *Νομικὴ Συναγωγὴ* του⁶⁶.

59. Βλ. πὺ πάνω σ. 86.

60. Λάθη τὰ ὁποία ἔχουν διορθωθεῖ σιωπηρὰ στὴν ἔκδοση Ράλλη-Ποτλῆ. Γιὰ παράδειγμα, ὁ γραφέας τῆς *Νομικῆς Συναγωγῆς* γράφει: *Ἐτερον πρόσταγμα σεπτὸν τοῦ κοσμοθήτου κραταιοῦ...* «Κοσμοθήτου» ἀντιγράφει καὶ ὁ Καρατζᾶς καὶ προσθέτει μεταξὺ τῶν γραμμῶν τὴ συλλαβὴ ποῦ λείπει, «πο». Στὸ *Σύνταγμα* δημοσιεύεται, βέβαια, «κοσμοποθήτου» (σ. 327).

61. Γιὰ παράδειγμα, εἶχε ἀντιγράψει τὰ κείμενα ποῦ περιγράφονται στὰ λήμματα μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 32, 62, 84 καὶ 1051 στὸ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος - Π. Δ. Μιχαηλάρης, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου...*, δηλώνοντας στὶς περιπτώσεις αὐτὲς καὶ τὴν πηγὴ του.

62. Βλ. ὅσα ἀναφέρονται γιὰ τὸ θέμα στὸ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος - Π. Δ. Μιχαηλάρης, *στο ἴδιο*, σσ. 33-39.

63. Βλ. πρόχειρα τὴν ἐργασία ποῦ ἀναφέρεται στὴ σημ. 19 καὶ τὴν ὑπὸ ἔκδοση μελέτη τοῦ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλου, *Τὸ Μέγα Νόμιμον. Νεότερες ἐρευνες γιὰ τὴν ἐπίσημη νομικὴ συναγωγὴ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως*.

64. Τὸ ἔχει σημειώσει στὸ ἐπάνω περιθώριο τοῦ φ. 111r, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀρχίζει τὸ κείμενο τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος.

65. Βλ. Δοσιθέου, *Τόμος Καταλλαγῆς*, Ἰάσιο 1694, σ. [11].

66. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος - Π. Δ. Μιχαηλάρης, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου...*, τ. 2

Τὸ χειρόγραφο αὐτό, πού θὰ πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ ἐκεῖνο πού σώζεται στὴ Μονὴ Ἰβήρων μὲ τὸν ἀρ. 286⁶⁷, ὁ Darrouzès δὲν τὸ γνώριζε, μὲ συνέπεια νὰ παρουσιάσει τὸ «Χειρ. Γ» ὡς τὴ μοναδικὴ πηγὴ γιὰ τὸ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ 14ου αἰώνα.

VII

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ *Συντάγματος*, ὅσοι χρησιμοποίησαν τὸ «Χειρ. Γ» ἀπὸ αὐτοφία δὲν κατανόησαν, στὶς περισσότερες περιπτώσεις, ὅτι πρόκειται γιὰ χειρόγραφο διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο τοῦ τραπεζούντιου κώδικα πού περιεῖχε «τὸ Σύνταγμα ... τοῦ Φωτίου» (πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία, ὅπως ἀναφέρθηκε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου, οἱ Ράλλης – Ποτλῆς ἀντλήσαν ὕλικὸ μόνο γιὰ τοὺς τέσσερις πρώτους τόμους τοῦ ἔργου τους), μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθεῖ σιγὰ σιγὰ ἀπόλυτη σύγχυση στὴν βιβλιογραφία γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ χειρογράφου πού μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ γιὰ τὴ σχέση του μὲ τὸν τραπεζούντιο κώδικα.

Ὁ πρῶτος, μετὰ τοὺς Ράλλη καὶ Ποτλῆ, πού μελέτησε τὸ χειρόγραφο ἀπὸ αὐτοφία ἦταν ὁ Zachariae von Lingenthal, πού συνέτεινε καὶ αὐτὸς μὲ τὰ δημοσιεύματά του στὴν ἐξάπλωση τῆς φήμης τοῦ χειρογράφου. Ὁ Zachariae τὸ μελέτησε στὴ βιβλιοθήκη Γ. Α. Ράλλη τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1879, ὅταν ἐπισκέφθηκε γιὰ τελευταία φορὰ τὴν Ἑλλάδα⁶⁸. Τὸ χρησιμοποίησε σὲ τέσσερις μελέτες καὶ ἀντέγραψε ὕλικὸ πού θεώρησε ὅτι θὰ ἦταν χρήσιμο γιὰ τοὺς ἐκδότες τῶν *Acta et Diplomata*. Στὶς τρεῖς πρώτες μελέτες του⁶⁹, ὅπως καὶ στὰ ἀντίγραφα πού ἔστειλε στοὺς F. Miklosich καὶ J. Müller, ὀνομάζει τὴν πηγὴ πού χρησιμοποίησε: χειρόγραφο τοῦ Αἰγίνης καὶ Ὑδρας Γερασίμου πού βρισκόταν στὴ βιβλιοθήκη Ράλλη. Στὴν τέταρτη μελέτη του, δημοσιευμένη τὸ 1893, προσπάθησε νὰ ξεχωρίσει τὰ δύο χειρόγραφα⁷⁰ ἀλλά, προφανῶς, οἱ ἐντυπώσεις εἶχαν δημιουργηθεῖ καὶ ἐλάχιστοι πλέον πρόσεξαν τὶς διευκρινίσεις πού ἔδωσε λίγο πρὶν πεθάνει ὁ διάσημος ἱστορικὸς τοῦ δικαίου.

Ὁ δεῦτερος ἐρευνητὴς πού μελέτησε τὸ χειρόγραφο ἀπὸ αὐτοφία ἦταν ὁ Σ.

(ὑπὸ ἔκδοση).

67. Τὸ θέμα αὐτὸ ἐξετάζεται στὸν δεῦτερο τόμο τοῦ ἔργου πού ἀναφέρουμε στὴν προηγούμενη σημείωση.

68. Βλ. Κ. Γ. Πιτσάκης, «Ἡ Ἑλλάδα τοῦ Κ. Ε. Zachariae von Lingenthal (1812-1894)», Ἑλληνικὴ Ἱστορικὴ Ἑταιρεία, *ΙΕ' Πανελλήνιο Ἱστορικὸ Συνέδριο. Πρακτικά, Θεσσαλονίκη* 1995, σσ. 168-169 καὶ τὴν ἐκεῖ ἀναφερόμενη βιβλιογραφία.

69. Πρόκειται γιὰ τὶς μελέτες «Mitteilungen über eine Handschrift des Gerasimos Byzantios, Bischofs von Aegina und Hydra» (1880), «Über ein Trapezuntisches Chrysobull» (1881), «Prooemien zu Chrysobullen von Demetrius Cydones» (1888). Βλ. πρόχειρα τὴν ἀνατύπωσή τους: *Kleine Schriften zur römischen und byzantinischen Rechtsgeschichte*, τ. 2, Λιψία 1973, σσ. 6-8, 9-14 καὶ 536-549.

70. «Einige ungedruckte Chrysobullen», *Mémoires ...*, σσ. 1-21 [*Kleine Schriften...*, σσ. 559-579].

Βάσης. Τὸ ἐρέθισμα γιὰ νὰ τὸ ἀναζητήσει τοῦ τὸ ἔδωσε ὁ Zachariae: σὲ ἀνακοίνωση στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου δήλωνε ὅτι σὲ χειρόγραφο τοῦ Γερασίμου περιέχονται καὶ ἔργα τοῦ Ἰωάννη τοῦ Λυδοῦ⁷¹. Ὁ Σ. Βάσης, πού ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν του ἦταν ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου τοῦ Λυδοῦ⁷², ἐνδιαφέρθηκε, ἀναζήτησε καὶ βρῆκε, περὶ τὸ 1911, «παρὰ τῷ Κ^ω Ἰωάννη Δ. Ράλλη» τὸ χειρόγραφο πού ἀνέφερε ὁ Zachariae. Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν του ἀλλὰ τὸ ὅτι στὸ σχετικὸ δημοσίευσμά του⁷³ ἡ σύγχυση γιὰ τὸ χειρόγραφο πού χρησιμοποίησε εἶναι ἀπόλυτη. Κατὰ τὸν Σ. Βάση, ὁ κώδικας στὸν ὁποῖο σώζεται τὸ κείμενο τοῦ Λυδοῦ εἶναι ὁ «ἐν Τραπεζοῦντι μὲν τῷ 1765 γραφεὶς, διὰ παντοίων δὲ περιπετειῶν εἰς Ἀθήνας καταντήσας καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Γεωργίου Ράλλη ἄσυλον καὶ μόνιμον οἴκησιν εὐρών»⁷⁴, δηλαδὴ ὁ κώδικας πού χρησιμοποίησαν οἱ Ράλλης καὶ Ποτλῆς στοὺς τέσσερις πρώτους τόμους τοῦ *Συντάγματος* — κώδικας πού δὲν ὑπῆρχε κἄν τὸ 1911 στὴ βιβλιοθήκη τῆς οἰκογένειας Ράλλη, ἀφοῦ εἶχε δωρηθεῖ ἀπὸ τὸ 1887 στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη⁷⁵. Τὸ χειρόγραφο, ὅμως, πού περιέχει τὸ ἔργο πού τὸν ἐνδιέφερε, τὸ χειρόγραφο πού μελέτησε ἀπὸ αὐτοφία, δὲν ἦταν «ὁ τραπεζούντιος κώδικας», ἦταν ἐκεῖνο πού οἱ Ράλλης καὶ Ποτλῆς ὀνομάζουν «Χειρόγραφον Γ» καὶ χρησιμοποίησαν στὸν πέμπτο τόμο τοῦ *Συντάγματος*, καὶ μόνον ἐκεῖ.

Ἄς θυμηθοῦμε, τέλος, ὅτι καὶ ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας, κτήτορας τοῦ χειρογράφου ἀπὸ τὸ 1944, τὸ μελέτησε καὶ τὸ χρησιμοποίησε σὲ δημοσίευσμά του⁷⁶. Μολονότι, ὅμως, εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ συγκρίνει τὸ σύνολο τῶν περιεχομένων τοῦ χειρογράφου μὲ ὅσα οἱ Ράλλης καὶ Ποτλῆς εἶχαν δημοσιεύσει καὶ νὰ ἀνασκευάσει τὴ σύγχυση πού εἶχε ἐν τῷ μεταξύ δημιουργηθεῖ στὴ βιβλιογραφία, ὁ Κουρίλας δὲν τὸ ἔπραξε· δήλωσε μόνον ὅτι τὸ χειρόγραφο πού χρησιμοποιεῖ κληροδοτήθηκε ἀπὸ τὸν Αἰγίνης καὶ Ὑδρας Γεράσιμο στὸν Γ. Α. Ράλλη, χωρὶς κἄν νὰ σημειώσει ὅτι καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ χειρόγραφο ὁ κληροδόχος ἄντλησε ὑλικό

71. K. E. Zachariae von Lingenthal, «Mitteilungen...», σσ. 79-81 [= *Kleine Schriften...*, σσ. 6-8].

72. Σ. Βάσης, «Εἰς Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ τὸ περὶ ἀρχῶν τῆς Ρωμαίων Πολιτείας, Διορθωτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ», *Ἐπετηρὶς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου* 4 (1909) 110-122 καὶ «Κριτικὸν ἐπίμετρον εἰς τὸ περὶ ἀρχῶν τῆς Ρωμαίων Πολιτείας Σύνταγμα Ἰωάννου Φιλαδελφέως τοῦ Λυδοῦ», *Βυζαντις* 1 (1909) 31-34.

73. Σ. Βάσης, «Περὶ τοῦ ἀττικοῦ ἢ Ραλλεῖου κώδικος τοῦ περὶ ἀρχῶν τῆς Ρωμαίων πολιτείας συντάγματος Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ», *Τεσσαρακονταετηρὶς τῆς καθηγεσίας Κ. Σ. Κόντου. Φιλολογικὰ διατριβαὶ ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ θαυμαστῶν αὐτοῦ προσφερόμεναι*, Ἀθήνα 1909, σσ. 35-66.

74. Ἐ. ἀ., σ. 35· ἡ πληροφορία ὅτι ἐντόπισε τὸ χειρόγραφο «παρὰ τῷ Κ^ω Ἰωάννη Δ. Ράλλη», στὴ σ. 37.

75. Βλ. ὅσα ἀναφέρουμε πρὸ πάνω, στὴ σσημ. 3.

76. Βλ. πρὸ πάνω, τὴ σσημ. 9.

γιὰ τὸ Σύνταγμα⁷⁷.

Ἄναφερθήκαμε ὡς τώρα στοὺς ἐρευνητὲς ἐκείνους πὺ μελέτησαν ἀπὸ αὐτοφία τὸ χειρόγραφο καὶ εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ κατανοήσουν καλύτερα ὅτι οἱ Ράλλης καὶ Ποτλῆς μιλοῦσαν στοὺς Προλόγους τοῦ Συντάγματος γιὰ δύο χειρόγραφα πὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος. Ὑπάρχει, ὅμως, καὶ ἓνας μακρὺς κατάλογος ἐρευνητῶν πὺ στηρίχθηκαν στὴ βιβλιογραφία⁷⁸ καὶ δὲν μπόρεσαν νὰ διακρίνουν τὰ δύο χειρόγραφα. Τὸν κατάλογο αὐτὸ δὲν θὰ τὸν παραθέσουμε ἐδῶ —εἶναι ἔργο ἄχαρο καὶ χωρὶς πιά σημασία, ἀφοῦ τὸ χειρόγραφο πὺ χρόνια ἐλάνθανε ἐντοπίστηκε— καὶ εἶναι πλέον βέβαιο ὅτι νέες μελέτες θὰ προκληθοῦν τόσο γιὰ ἐκείνον πὺ τὸ συγκρότησε, τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ, ὅσο καὶ γιὰ τὸ ὑλικὸ πὺ παραδίδει.

Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν
Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, Ἀθήνα

Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ
ΜΑΧΗ ΠΑΤΖΗ

77. Ὁ Κουρίλας ὡστόσο τὸ εἶχε ἀντιληφθεῖ, ὅπως δείχνουν διάφορα σημειώματά του στὸ χειρόγραφο. Ἐκεῖνο πὺ φαίνεται ὅτι, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον, δὲν μπόρεσε νὰ διακρίνει εἶναι πῶς τὸ χειρόγραφο πὺ εἶχε στὴν κατοχὴ του ἦταν τὸ ἴδιο πὺ μνημόνευε ὁ Zachariae στὴ βιβλιοκρισία πὺ δημοσίευσε στὴν BZ 2 (1893) 132-136. Σημειῶνει ὁ Κουρίλας στὸ ἀρχικὸ τρφ. Γ: «Ἔ τ ε ρ ο ς κῶδιξ τοῦ αὐτοῦ [δηλ. τοῦ Γερασίμου] περιέχων κείμενα νομικὰ ἀναφέρεται βλ. Ἐπαρχ. βιβλίον ὑπὸ Χριστοφιλοπούλου 14». Ἄναφερόταν προφανῶς στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Ἄν. Χριστοφιλόπουλου, *Τὸ Ἐπαρχικὸν Βιβλίον τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ αἱ συντεχνίαι ἐν Βυζαντίῳ*, Ἀθήνα 1935, ὅπου στὴ σ. 14, σημ. 3, ὁ συγγραφέας καταγράφοντας τὴ χειρόγραφη παράδοση «τῶν περὶ πολιτικῶν σωματείων διατάξεων τοῦ βασιλέως κῆρ Λέοντος πρώτη περὶ ταβουλλαρίων» ἀναφέρει μεταξὺ ἄλλων κωδίκων «καὶ ἓν χειρόγραφον ἀνήκον ἄλλοτε εἰς τὸν Ράλλον ἐν Ἀθήναις», ὅπως εἶχε ὑποδείξει ὁ Zachariae στὴ βιβλιοκρισία πὺ ἀναφέραμε. Δὲν ἐπρόκειτο λοιπὸν περὶ «ἐτέρου» ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ τούτου πὺ ὁ Κουρίλας εἶχε στὰ χέρια του.

78. Γιὰ παράδειγμα, ὁ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ ἔργου τοῦ Λυδοῦ *Περὶ ἐξουσιῶν*, A. C. Bandy, The American Philosophical Society, Φιλαδέλφεια 1983, δὲν εἶχε δεῖ ποτὲ ὁ ἴδιος τὸ χειρόγραφο πὺ ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ· πῆρε ἀπὸ τὸν Σ. Βάση τὴν πληροφορία ὅτι σχετίζεται μὲ τὸν «τραπεζοῦντιο κώδικα» καὶ τὴν ἐπεξεργάστηκε περαιτέρω (σσ. liv - lxiv).